



HARVARD
Dataverse

Volume 2 Issue 6
December 2024

ISSN: 2992-8877



Innovation Science and Research

International scientific journal



www.sciencejournal.uz

International Scientific Journal
INNOVATION
SCIENCE AND RESEARCH
Volume 3 Issue 1
February 2025



SCIENCEJOURNAL.UZ

International Scientific Journal INNOVATION SCIENCE AND RESEARCH. volume 3 issue 1 – 65p.

The journal publishes the results of research conducted by professors and teachers and independent researchers of the Republic of Uzbekistan and international higher education institutions in the form of scientific articles.

© Innovation Science and Research

© Authors



Editorial		
Editor in chief Juraev Ziyovuddin Mukhitdinovich		Bosh muharrir Jurayev Ziyovuddin Muhitdinovich
Preparing for publishing Abdurakhimova Dilbarxon Abdurakhmonovna		Nashrga tayyorlovchi Abdurakhimova Dilbarxon Abdurakhmonovna
INNOVATION SCIENCE AND RESEARCH JOURNAL	MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD	
	Juraev Ziyovuddin Mukhitdinovich <i>Doctoral student (DSc) of the department "Study of Islamic Studies and Islamic Civilization ICESCO" of the International Islamic Academy of Uzbekistan, Faculty of Islamic Studies and International Relations</i>	
	Ismoilova Muhayyo Qozoqboyevna <i>Tashkent State University of Uzbek language and Literature named after Alisher Navoi, candidate of philological Sciences</i>	
	Artikova Nargiza Shuxratovna <i>Teacher of the Department of theory of Primary Education at Chirchik State Pedagogical University</i>	
	Koziev Umidjon Yandashalievich <i>Head of the Department of Uzbek linguistics, PhD, Associate Professor member of the editorial board of the scientific journal "Innovation Science and Research"</i>	
	Dilfuza Jalolova <i>Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of Samarkand State Medical University.</i>	
	Umarova Maxliyo Yunusovna <i>Uzbekistan State University of world languages, candidate of philosophical Sciences, Associate Professor</i>	
	Arslanov Sharafutdin Sultanovich <i>doctor of chemical sciences, professor</i>	
	Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna <i>Doctor of philosophy in Pedagogical Sciences</i>	
	Oripov Orolboy Ahmedovich <i>Navoi State Pedagogical Institute, PhD</i>	
	Fazliyeva Zebo Kamarbekovna <i>Uzbekistan State Academy of choreography, associate professor</i>	
	Artikov Askar Akbarovich <i>Doctor of philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department "theory and methodology of football" of the Uzbek State University of physical education and sports</i>	

		Darvishov Ibroxim <i>Associate professor of the Department of Uzbek linguistics member of the editorial board of the scientific journal "Innovation Science and Research</i> Sevara Nazarova <i>Philosophy Doctor on Agricultural sciences, Associate Professor of the Department of Soil Science of Bukhara State University.</i>
--	--	--

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA YASHIL ENERGETIKANING ROLI

Rustamov Olimjon Murodovich

*“Navoiyazot” AJ, “Axborot tahlil, xarajatlarni kamaytirish va resurslarni tejash”
boshqarmasi boshlig‘i*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14796227>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston sharoitida yashil energetikadan foydalanishning ahamiyati roli va istiqbollari yoritilgan. Zero energiya va energiya resurslari har qanday davlat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlaydigan, uning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti darajasi va aholisi farovonligini yuksaltiradigan omillardan biri sanaladi. Shu bilan birga maqolada bugungi kunda butun dunyo hamjamiyati yashik energiya manbalardan foydalanish insoniyat hayoti uchun eng zaruruy faktorlardan biri sifatida e’tirof etishi uning dolzarbligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, energetika, resurs, samaradorlik, tabiiy gaz, quyosh, shamol energiyasi, tejamkor texnologiya.

РОЛЬ ЗЕЛЕННОЙ ЭНЕРГЕТИКИ В УСТОЙЧИВОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

Рустамов Олимжон Муродович-начальник Управления

**“Информационный анализ, снижение затрат и ресурсосбережение
АО “Навоийазот”**

Аннотация. В данной статье освещаются значение, роль и перспективы использования зеленой энергетики в условиях Узбекистана. Возобновляемая энергия и энергоресурсы рассматриваются как один из факторов, обеспечивающих устойчивое развитие экономики любого государства, повышение уровня его социально-экономическое развитие и благосостояние ее населения. При этом в статье рассматриваются сегодняшние Ее актуальность обоснована тем, что все мировое сообщество признает использование возобновляемых источников энергии одним из самых необходимых факторов жизнедеятельности человека.

Ключевые слова: Зеленая экономика, энергия, ресурс, эффективность, природный газ, солнечная энергия, ветровая энергия, энергосберегающие технологии

THE ROLE OF GREEN ENERGY IN SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

**Olimjon Murodovich Rustamov -Head of the Information Analysis, Cost
Reduction and Resource Conservation Department Navoiyazot**

Abstract. *This article highlights the importance, role and prospects of using green energy in the conditions of Uzbekistan. Renewable energy and energy resources are considered one of the factors that ensure the sustainable development of the economy of any state, increase the level of its socio-economic development and the well-being of its population. At the same time, the article justifies the relevance of the fact that today the entire world community recognizes the use of renewable energy sources as one of the most necessary factors for human life.*

Keywords: *Green economy, energy, resource, efficiency, natural gas, solar, wind energy, energy-saving technology.*

Kirish. Bugungi kun dunyo olimlari va soha mutaxassislarining aniqlashicha umumjahon hisobda mavjud tabiiy yoqilg'i-energiya resurslari (tabiiy gaz, neft) 60-150-yil ishlatishga yetishi isbotlandi. Shu sababli, ko'plab mamlakatlarda energiya xavfsizligini ta'minlash va energiya samaradorligini oshirish siyosati eng muhim va dolzarb vazifaga aylanmoqda. Bu borada yurtimizda ham mavjud resurslardan oqilona foydalanib yashil energetikani samarali sarflash chora tadbirlari amalga oshirilmoqda. Jumladan "Yashil iqtisodiyot"ga o'tish, uning asosi bo'lgan qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish ko'rsatkichlarini keskin oshirish bo'yicha "O'zbekiston-2030 strategiyasi"da sohada ko'zda tutilishi lozim bo'lgan muhim maqsadlar belgilab berilgan. Unga ko'ra yaqin istiqbolda milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash bilan bir qatorda "yashil iqtisodiyot" texnologiyalarini barcha sohalarga faol joriy etish orqali iqtisodiyotning energiya samaradorligini 20 foiz oshirish va havoga chiqariladigan zararli gaz miqdorini 20 foiz kamaytirish bo'yicha ustuvor vazifalar belgilangan. Bugun yangi O'zbekiston energetika tizimida ham mamlakat energiya xavfsizligini ta'minlash, energiya samaradorligini oshirish va iqtisodiyot tarmoqlarini barqaror energiya bilan ta'minlash borasida yirik loyihalar amalga oshirilmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan yurtimizda yalpi ichki mahsulotning energiya sig'imini yanada qisqartirish, mahsulotlar tannarxini kamaytirish va "yashil energetika" siyosatiniyo'lga qo'yish, ya'ni qayta tiklanadigan energiya manbalaridan, jumladan, quyosh, shamol va suv energiyasidan foydalanishni kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada iqtisodiyotni energiya resurslari bilan barqaror ta'minlash nazarda tutilmoqda. Bundan tashqari qayta tiklanuvchi energiya resurslaridan keng foydalanish orqali yoqilg'i muvozanatini diversifikatsiya qilish, ya'ni an'anaviy yoqilg'i turlarini qayta tiklanadigan energiya turlariga almashtirish hisobiga tabiiy yoqilg'ilar (tabiiy gaz, ko'mir)ning elektr va issiqlik energiyasi ishlab chiqarishdagi hissasini kamaytirish e'tiborga olingan. Yana iqtisodiyot tarmoqlarida ishlab chiqarishning energiya sig'imini qisqartirish hamda sanoat hududlarining ekologik holatini yaxshilash vazifalari ham belgilab berilgan. Dunyo olimlari tadqiqotlari natijasi shuni ko'rsatadiki yashil energetika manbayi bo'lgan hamda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan biri bo'lgan quyosh energiyasi amaliyotda yaxshi o'zlashtirilgan. Chunki, quyosh energiyasi biologik va ekologik xavfsiz, qayta tiklanadigan energiya bo'lib, uni fanda ma'lum bo'lgan usullar asosida issiqlik va elektr

energiyasiga oson aylantirish hamda undan turli maqsadlarda samarali foydalanish darajasi yuqoriroq ekan.

Adabiyotlar tahlili. Yashil energetika sohasi ko'plab olimlar va tadqiqotchilar tomonidan atroflicha o'rganilgan. Jumladan, A.Lovins, M.Z. Jacobson, D. Kammen, F. Birol, V.Smil kabi soha vakillari tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida ham o'z aksini topgan. A.Lovins energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya manbalarining iqtisodiy va ekologik foydalari bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borgan.M.Z. Jacobson qayta tiklanadigan energiya tizimlarini joriy etish va global energetik tizimlarni yashil energiyaga o'tkazish bo'yicha ko'plab maqolalar va tadqiqotlar yozgan.D. Kammen yashil energiya va energiya siyosati sohalarida muhim tadqiqotlar o'tkazgan, va asosan innovatsion texnologiyalarni rivojlantirishga e'tibor qaratgan.F. Birol IAEAning ijrochi direktori sifatida, u globus miqyosida energiya o'tishi va istiqbollarga doir tadqiqotlarni olib boradi.V. Smil esa energiya tizimlari, tabiiy resurslar va eksploratsiya sohalarida chuqur nazariy tadqiqotlar o'tkazgan.Bu olimlar yashil energetika bilan bog'liq muammolarni o'rganishda o'z hissasini qo'shib, barqaror rivojlanishga erishish yo'lida ilmiy asoslar yaratmoqdalar.Bu borada mamlakatimiz ilmiy tadqiqot sohasida ham ilm ahllari va professorlar tomonidan talaygina ishlar olib borilmoqdaki ularning ayrimlari bilan to'xtalamiz. Bulardan A.Isakov, D. Qodirov, Z.Mamatkulov, S.Teshaboyevlar quyidagi ilmiy yangiliklar ustida ishlar olib bormoqdalar.Olim A.Isakov qayta tiklanadigan energiya manbalari va ularning O'zbekistondagi rivojlantirish yo'llari haqida o'z ilmiy ishida ta'kidlagan. D.Qodirov esa yashil energetika tizimlari, quyosh va shamol energiyasining samaradorligi bo'yicha sezilarli tadqiqotlarni olib bordi.Z. Mamatkulov energetika sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etish va energiya samaradorligini oshirish bo'yicha ishlar olib bordi.S.Teshaboyev ekologik energiya va resurslarni boshqarish sohasida tadqiqotlar o'tkazadi.Bu olimlar O'zbekistonda yashil energetika sohasining rivojlanishiga katta hissa qo'shmoqdalar va kelajakda barqaror energiya tizimlarini joriy etishga yordam berishga intilmoqdalar.Bu olimlarning ilmiy ishlari natijasida mamlakatimizda islohot va imkoniyatlarni keltirib chiqarmoqda. Jumladan,mavjud qayta tiklanadigan energiya manbalari salohiyatini hisobga olgan holda, “yashil iqtisodiyot” mexanizmlarini joriy etish orqali hududlarda tabiiy yoqilg'i-energiya resurslaridan oqilona foydalanish jarayoni va ekologik vaziyat nazorat qilinmoqda. Iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, iqtisodiyotda energiya va resurs xarajatini kamaytirish, energiya tejamkorligini keng joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, iqtisodiyotning turli tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish kabi ustuvor yo'nalishlarda keng qamrovli chora tadbirlar amalga oshirildi. Energetikaga doir islohotlarning ahamiyatini inobatga oladigan bo'lsak, qayta tiklanuvchi energiya manbalari sohasida yuksak malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash qanchalik dolzarb ekanini zamonning o'zi ko'rsatib bermoqda. Energetika sohasida, xususan, qayta tiklanadigan energetikani rivojlantirish uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash vazifasi oliy ta'lim muassasalari zimmasida hisoblanadi.Mamlakatimizning “yashil energetika” sohasida rivojlanish istiqbollari inobatga olgan holda, yurtimizdagi shu sohaga aloqador oliy o'quv yurtlarida bu bo'yicha

yuqori malakali, zamon talablariga javob bera oladigan, har tomonlama yetuk mutaxassislar tayyorlash bosh vazifa etib belgilangan. Yashil energetikani amalga oshirish joriy etish yirik quvvatli quyosh fotoelektr va shamol elektr stansiyalarini qurish loyihalari amalga oshirish gidroenergetikani yanada rivojlantirish eng maqbul yechim hisoblanadi. Agarda bu loyihalar o'z amaliy yechimini topsa, mamlakatimiz yalpi ichki mahsulotining energiya sig'imini, ishlab chiqarish tannarxini yanada kamaytirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish kabi muhim vazifalarni hal etish osonlashadi. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan chora tadbirlar amaliyotga joriy etilsa, ya'ni 2030-yilga borib, mamlakatimizda elektr energiyasi ishlab chiqarish ko'rsatkichini qo'shimcha 30 milliard kilovatt soatga oshirib, jami 100 milliard kilovatt soatga yetkazish, elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvatini jadal rivojlantirish uchun zamonaviy "yashil" va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushini 25 foizga yetkazish evaziga yiliga qariyb 3 milliard kub metr tabiiy gazni tejash mumkin ekan. Shuningdek, taraqqiyot strategiyasida kamida 8 ta shamol elektr stansiyasini qurish hisobiga 4 gigavatt qo'shimcha quvvat manbai yaratish, quyosh fotoelektr stansiyalar quvvatini 4 gigavattga yetkazish maqsadida kamida 10 ta fotoelektr quyosh stansiyasini ishga tushirish, 15 ta yangi gidroelektr stansiyasini qurish va 5 ta mavjud gidroelektr stansiyasini modernizatsiya qilish hisobiga yiliga qo'shimcha 868 megavatt elektr energiyasini ishlab chiqarish ko'zda tutilgan.

Xulosa. Hozirgi kunda barchasi inson qadrini ulug'lash uchun qabilida ish tutilib yurtimizdagi muqobil energiya manbalari ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavrlar va gidroelektr stansiyalar mutaxassisligi bo'yicha magistrLAR tayyorlash yo'lga qo'yildi. Undan tashqari qayta tiklanadigan energiya turlari asosidagi energiya qurilmalari ixtisosligi bo'yicha doktorantura faoliyat boshladi. Sohaga oid ta'lim muassasalarida esa muqobil energiya manbalari tayanch kafedrasida hamda "Energiya tejamkorlik va muqobil energiya manbalari" ilmiy-tadqiqot markazi tashkil etildi. Markaz tarkibidagi "Muqobil energiya manbalari" o'quv-ilmiy poligonida 100 kvadrat metr foydali maydonga ega bo'lgan quyosh issiqxonasi, quyosh havo qizdirish qurilmalari, eksperimental quyosh uyi, biomassadan muqobil yoqilg'i olish uchun piroliz va biogaz qurilmalari, mini shamol va quyosh elektr stansiyasi, quyosh suv qizdirish qurilmalari hamda quvvati uch kilovatt bo'lgan quyosh fotoelektr stansiyalari o'rnatilgan. Ushbu qurilmalarda talabalar va yosh olimlar uchun ilmiy-tadqiqot ishlarini o'tkazish imkoniyati mavjud.

Yangi O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun "yashil energetika" texnologiyasini samarali joriy etish mamlakatning energiya xavfsizligini ta'minlaydi, mahsulotlar tannarxida tabiiy energiya resurslari xarajatlarini kamaytiradi va ekologik vaziyatni sezilarli yaxshilaydi deya olamiz.

• **Atrof-muhitni mimoya qilish.** Yashil energiya manbalari, masalan, quyosh, shamol va suv, tabiiy resurslarimizni ifloslantirmaydigan usullardir. Bu energiyalarning ishlatilishi global isish va boshqa ekologik muammolarni kamaytirishga yordam beradi.

• **Ish o'rinlari yaratish.** Yashil energetika sektori yangi ish o'rinlari yaratadi. Masalan, quyosh panellari va shamol turbinalarini ishlab chiqarish va o'rnatish sohalari kundan kun shiddat bilan rivojlanmoqda.

• **Energiya mustaqilligi.** Yashil energiya manbalariga o'tish, davlatlarni chet el energiya resurslariga bo'lgan qaramlikdan xalos qiladi va energiya erkinligini ta'minlaydi.

• **Texnologik rivojlanish.** Yashil energiya texnologiyalari doimiy ravishda rivojlanmoqda. Energiya saqlash, samaradorlikni oshirish va yangi energiya manbalarini tadqiq qilish istiqbolda muhim hisoblanadi.

• **Siyosiy qo'llab-quvvatlash.** Hukumatlar tomonidan yashil energetikani rivojlantirishga qaratilgan dasturlar, subsidiyalar va soliq imtiyozlari sohaning yuksalishi va o'sishiga yordam beradi.

Global hamkorlik. Bugungi kunda jahon miqyosida yashil energiya sohasida hamkorlik rivojlanmoqda, bu esa resurslardan yanada samarali foydalanishni ta'minlaydi. Natijada, yashil energetika barqaror iqtisodiy rivojlanishda asosiy omil bo'lib, kelajakda ham o'zining o'rnini mustahkamlashi kutilmoqda.

Bir so'z bilan aytganda, amalga oshirilayotgan ulkan islohotlar milliy iqtisodiyotimizni yuksaltirish va xalqimiz farovonligini yanada oshirish uchun xizmat qilayotir. Yashil energetika, ya'ni qayta tiklanadigan energiya manbalari asosida ishlab chiqilgan energiya tizimlari, barqaror iqtisodiy rivojlanishda muhim ahamiyatga ega. Uning asosiy maqsadi atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslarni samarali ishlatish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Energiya manbalari va ularning samaradorligi (M. Murodov, 2018) - 150 bet.
2. Yangilanishi mumkin bo'lgan energiya manbalari (T. Tursunov, 2020) - 120 bet.
3. Yashil energetikani rivojlantirish: nazariy va amaliy jihatlar (Sh. Abduvaliyev, 2019) - 180 bet.
4. Quyosh energiyasi: O'zbekistondagi istiqbollar (Z. Karimova, 2021) - 160 bet.
5. Shamol energetikasi va uning ahamiyati (A. Xudoyberdiyev, 2022) - 140 bet.
6. Sustainable Energy - Without the Hot Air (David MacKay, 2009) - 200 bet.
7. Renewable Energy: Power for a Sustainable Future (Godfrey Boyle, 2012) - 350 bet.
8. The Renewable Energy Transition (R. W. P. Ranjan, 2020) - 200 bet.
9. Green Energy to Sustainability: Strategies, Experiences, and New Technologies (B. V. Rajaram, 2021) - 180 bet.
10. Handbook of Renewable Energy Technology (Z. Yu, 2010) - 500 bet.

УЗБЕКИСТАН НА ПОРОГЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ПОСРЕДСТВОМ ЗЕЛЁНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.

Маматкулова Д. Х.

студентка первого курса магистратуры Термезского университета экономики и сервиса

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14895136>

Аннотация. В этой статье рассказывается о достижениях Узбекистана в области энергоэффективности с использованием “зеленых технологий”.

Ключевые слова. Климат, зеленая экономика, природные ресурсы, энергия эффективность, прогресс, стратегия., сенсibilизация, инфраструктура, энергоресурсы, экологические технологии.

Annotation. This article will talk about the achievements of Uzbekistan from energy efficiency using green technologies.

Keywords. Climate, green economy, Natural Resource, energy efficiency, development, strategy., sensitization, Infrastructure, Energy Resources, Environmental Technologies.

Шаги и стратегии, направленные на переход Узбекистана к зеленой экономике, основаны на постановлении Кабинета министров Республики Узбекистан О “государственной программе развития зеленой экономики” на 2019 год. Данная программа включает в себя несколько важных направлений в целях внедрения принципов зеленой экономики в узбекскую экономику и обеспечения ее практического применения. Зеленая экономика, то есть концепция, называемая “зеленой экономикой”, относится к тому факту, что экономическая деятельность фокусируется на экологических проблемах. Он фокусируется на развитии экономики на основе экономического роста, учета экологических проблем и эффективного использования ресурсов. Зеленая экономика в основном реализуется за счет таких принципов, как эффективное использование наиболее целеустремленных ресурсов, защита окружающей среды, осторожное осуществление роста, работа над альтернативными источниками энергии и другими экологическими проблемами, среди прочего.

Этапы развития зеленой экономики состоят из следующих направлений:

1.Повышение эффективности использования энергии и воды. Повышение эффективности использования энергии и воды имеет большое значение при переходе к зеленой экономике. Это включает в себя усиление энергораспределения, повышение энергоэффективности, обеспечение применения инноваций в областях энергопотребления и производства энергоресурсов.

2.Сохранение окружающей среды. Важной частью перехода к зеленой экономике является сохранение и защита окружающей среды. Одной из этих важных

задач является сокращение выбросов, наносящих вред окружающей среде, защита окружающей среды от болезней, эффективное использование природных ресурсов и внедрение экологически чистых технологий. Для сохранения окружающей среды необходимо решать вопросы правовой и политической защиты, ограничения экологически чистых отраслей и проблемы потребления чистой энергии.

3. Зеленые инновации и бизнес-модели. Инновации и бизнес-модели важны при переходе к зеленой экономике. Новые зеленые инновации должны быть реализованы в таких областях, как энергоснабжение, складирование и транспорт, среди прочего. Бизнес-модели также должны соответствовать принципам зеленой экономики. Например, сокращение времени обработки, сохранение и применение технических технологий, применение бизнес-стратегий, направленных на эффективное использование природных ресурсов.

4. Информация и сенсбилизация: осведомленность и сенсбилизация общества важны для реализации принципов зеленой экономики. Повышение осведомленности дает обществу возможность понять принципы зеленой экономики и их изменения. Сенсбилизация, с другой стороны, обеспечивает интерес и дополнительное применение обществом зеленой экономики.

Технологическое развитие и инновации. Хотя технологии возобновляемых источников энергии значительно продвинулись вперед, необходимы дополнительные инновации для повышения эффективности, доступности и удобства использования. Это включает в себя достижения в области энергосбережения, интеллектуальных сетей и технологий улавливания углерода. Технологический прогресс и непрерывные инновации-основа успешного перехода к зеленой экономике. Они предоставляют инструменты и решения, необходимые для преодоления ограничений существующих технологий и продвижения к устойчивому будущему. Давайте посмотрим на некоторые ключевые области, в которых технологическое развитие играет решающую роль:

Технологии возобновляемых источников энергии:

Достижения в области солнечной энергии: продолжающиеся исследования фотоэлектрических материалов, конструкции солнечных элементов и решений для хранения энергии имеют решающее значение для повышения эффективности и доступности солнечной энергии.

Инновации в ветроэнергетике: разработка более крупных и эффективных ветряных турбин, изучение оффшорных ветряных электростанций и улучшение интеграции сетей имеют важное значение для максимизации потенциала ветроэнергетики.

Другие возобновляемые источники энергии: изучение и использование потенциала других возобновляемых источников энергии, таких как геотермальная энергия, энергия приливов и приливов, имеет решающее значение для диверсификации набора возобновляемых источников энергии.

Решения для хранения энергии: аккумуляторные технологии: достижения в области аккумуляторных технологий, такие как литий-ионные и проточные батареи,

имеют решающее значение для хранения возобновляемой энергии и обеспечения надежного электроснабжения.

Сетевое хранилище: разработка эффективных и экономичных решений для хранения данных в масштабе всей сети, таких как гидроаккумулирующая гидроэнергетика и хранение энергии сжатого воздуха, имеет решающее значение для управления колебаниями в производстве возобновляемой энергии и поддержания стабильности сети.

Энергоэффективность и интеллектуальные сети: Smart Grid Technologies: внедрение интеллектуальных сетей с передовыми датчиками, сетями связи и анализом данных позволяет оптимизировать распределение энергии, снизить потери энергии и более эффективно интегрировать возобновляемые источники энергии.

Устойчивый транспорт: продолжающийся прогресс в технологиях электромобилей, включая диапазон заряда аккумулятора, инфраструктуру зарядки и доступность, необходим для перехода к устойчивой транспортной системе. Альтернативные виды топлива: исследования и разработки альтернативных видов топлива, таких как водород и биотопливо, могут предоставить устойчивые возможности для транспортных сетей, где электрификация затруднена.

Финансирование зеленого перехода. Основным препятствием является мобилизация достаточных финансовых ресурсов для поддержки развития зеленой экономики. Это включает в себя привлечение инвестиций частного сектора, создание зеленых облигаций и государственное финансирование устойчивых проектов.

Краткосрочная и долгосрочная доходность: зеленые инвестиции могут иметь более длительные сроки окупаемости по сравнению с традиционными проектами, что может отпугнуть инвесторов, ищущих быструю прибыль. Это требует изменения инвестиционного мышления в сторону долгосрочной стабильности и создания стоимости.

Финансирование зеленого перехода требует многогранного подхода, в котором используются ресурсы государственного и частного секторов. Внедряя инновационные механизмы финансирования, создавая благоприятную политическую среду и изменяя инвестиционные приоритеты на устойчивые, мы можем открыть капитал, необходимый для построения зеленой экономики и обеспечения устойчивого будущего для всех.

Сотрудничество между правительством, предпринимателями, учеными, общественными организациями и международными партнерами имеет важное значение в процессе перехода к зеленой экономике. Это важные проблемы и их решения, которые позволяют узбекской экономике и обществу в целом развиваться и играют важную роль в решении конкретных проблем зеленой экономики. Уделяя внимание этим направлениям и реализуя их, Узбекистан может продолжить свое развитие в направлении перехода к зеленой экономике. Переход Узбекистана к зеленой экономике связан с проблемами, и эти проблемы затрагивают многие страны мира. Зеленая экономика требует взаимодействия, сохранения и реформирования. Это требует соблюдения принципов взаимодействия, инноваций, энергоэффективности и защиты окружающей среды.

Чтобы перейти к зеленой экономике, узбекское правительство предприняло несколько шагов. Например, он был направлен на реализацию” стратегии зеленой экономики 2030”. Эта стратегия направлена на повышение энергоснабжения и эффективности, сохранение окружающей среды, озеленение городов и территорий и сохранение природы. Также в Узбекистане создан зеленый фонд, который направляет инвестиции в развитие зеленых зон и экологических технологий. Кроме того, реализуются программы развития альтернативных источников энергии, например, осуществляются инвестиции в области световой энергии и ветроэнергетики. Для перехода Узбекистана к зеленой экономике уделяется внимание и международному сотрудничеству. Страна сотрудничает с Зеленым климатическим фондом, Европейским Союзом, азиатским Союзом и другими организациями. Посредством этих партнерств они стремятся обеспечить развитие и успех зеленой экономики, получая финансовую, технологическую и экспериментальную поддержку.

Список литературы:

1. PF –199-son 23.11.2023 Respublikada yashillik darajasini yanada oshirish yashil makon loyihasi.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Atrof muhit holati to‘g‘risida Milliy ma’ruza” 2023 yil.
3. Отчеты Международного энергетического агентства (МЭА) по возобновляемым источникам энергии: МЭА предоставляет данные и анализ тенденций, технологий и политики в области возобновляемых источников энергии.
4. Каюмов А.А., Рахманов Р.Н., Эгамбердиева Л.С., Хамрокуловж.Н. Природопользование и охрана-Т., экономика “2014.

STRATEGIES AND PROSPECTS FOR IMPROVING THE ETHICAL GRADATION OF THE MEDIA

Kamoliddin Turayev Samadovich

*Senior Researcher at the Institute of Social and Spiritual Research, Doctor of Philosophy
(PhD)*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14914080>

Abstract. This article examines the transition from reality to virtuality in human relations, which has led to the acceleration of processes. Universal human and moral values that are dear to humans have gradually lost their essence under the influence of digital technologies. The article presents ideas on how, in the era of media use and information literacy, to maintain moral standards that are important for humans in the world, so as not to forget their essence and preserve their human image.

Keywords: media, virtual network, strategy, system, gradation, information literacy, moral standards, universal human and ethical values.

СТРАТЕГИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭТИЧЕСКОЙ ГРАДАЦИИ СМИ

Камолиддин Тураев Самадович

*старший научный сотрудник Института социальных и духовных исследований,
доктор философских наук по философии (PhD)*

Аннотация. В данной статье рассматривается переход от реальности к виртуальности в человеческих отношениях, приведший к ускорению процессов. Общечеловеческие и нравственные ценности, которые дороги человеку, постепенно утратили свою суть под воздействием цифровых технологий. В статье излагаются идеи о том, как в эпоху медиапользования и информационной грамотности поддерживать моральные нормы, которые важны для человека в мире, чтобы не забывать свою сущность и сохранять свой человеческий образ.

Ключевые слова: медиа, виртуальная сеть, стратегия, система, градация, информационная грамотность, моральные нормы, общечеловеческие и этические ценности.

МЕДИА АХЛОҚИЙ ГРАДАЦИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ СТРАТЕГИЯЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Камолиддин Тўраев Самадович

*Ижтимоий маънавий тадқиқотлар институти катта илмий ходими фалсафа
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Аннотация. Мазкур мақолада кишилар муносабатларини реалликдан виртуалликка қадам қўйиш жараёнларинг тезлашувига олиб келди. Инсонлар учун қадрли бўлган умуминсоний ва ахлоқий қадриятлар аста секинлик билан рақамли технологиялар таъсирида ўз моҳиятини йўқотишига олиб келди. Дунёда инсон ўз моҳиятини унутмаслиги ва инсоний қиёфасини сақлаб қолиши учун муҳим бўлган ахлоқий меъёрларни медиа воситаларидан фойдаланиш даврида сақлаб қолиши ва ахборот саводхонлигига эга бўлиши орқали эришиш тўғрисидаги фикр-мулоҳазалар келтирилган.

Калит сўзлар: ОАВ, виртуал тармоқ, стратегия, тизим, градация, ахборот саводхонлиги, ахлоқий меъёр, умуминсоний ва ахлоқий қадриятлар.

Кириш. Доимий глобаллашув шароитида оммавий ахборотни тарқатишнинг асосий канали электрон оммавий ахборот воситалари эканлигини ҳисобга олсак, бугунги кунда ахлоқий меъёрлар доирасида оммавий ахборот воситаларининг таъсирини ўрганиш долзарб ва истиқболли вазифалардан бири ҳисобланади. Бу орқали ОАВ ҳамда медиа маконда ахборотнинг оммавий тақсимланиши, бунинг натижасида маънавий-ахлоқий қарашларга оид ахборотни кўпайишига олиб келади.

Бугунги субмаданиятлар қоришуви миллий қадриятлар қирғоқларини ювиб кетиш даврида ахлоқий градация (этика ва маънавий стандартлар бўйича баҳолаш) медиа соҳасида жуда муҳим рол ўйнамоқда. Чунки у аудиториянинг ахборотга муносабатини шакллантиради ва жамиятда маънавий-ахлоқий тамойилларни мустаҳкамлашга хизмат қилишига ёрдам беради.

Асосий қисм. Тақдидот иши сифатида танганган мавзу замонавий рақамли ахборот муҳитида ахлоқий градацияни такомиллаштириш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш аҳамияти юқори. Хусусан, ахборот муҳитини яхшилаш жараёнларида ахлоқий тизимлаштириш қуйидаги ишларни амалга оширишда ёрдам беради.

- Ахлоқий стандартларни такомиллаштириш ва қонунчиликни мустаҳкамлаш,
- Медиа ахлоқ бўйича халқаро ва миллий меъёрларни қайта кўриб чиқиш,
- Медиа ташкилотлари учун ахлоқ кодексларини қайта кўриб чиқиш ва уларга риоя этилишини қатъий риоя қилиш,
- Ахборот хавфсизлиги ва ахлоқий стандартларга мос келмайдиган контентга нисбатан ҳукукий жавобгарликни кучайтириш,

- Ахборот тарқатувчилар жавобгарлигини муқаррар эканлигини белгилаш истеъмомга тарқатилаётган ахборотларнинг сифати ва рост ёки ёлгон ахборотларни камайишига хизмат қилади.

Истеъмолчиларнинг Ахборот медиа саводхонликни оширишга қаратилган ишларни самарали ташкил этишда эса:

- Жамиятда ахборотни танлаш ва таҳлил қилиш қобилиятини ошириш учун таълим дастурларини жорий этиш.

- Ёшлар ва катталар учун ахборот манбаларини тўғри баҳолаш, сохта маълумотлардан ҳимояланиш бўйича курслар ўтказиш.

ОАВ ва ижтимоий тарқоқларда контент модерациясини ривожлантириш:

- Ахлоқий талабларга мос келмайдиган, зўравонлик, нафрат, ёлгон ва бошқа зарарли контентни автоматик аниқлайдиган алгоритмлар ва АИ технологияларини такомиллаштириш,

- Ахборотларни мазмун моҳиятига қараб филтрлаш жараёнида инсон омиллари ва эксперт фикрларини инобатга олувчи моделларни ривожлантириш,

- Ахборот муҳотида шаффофликни таъминлаш,

- Контент яратиш ва тарқатиш жараёнида манбалар шаффофлигини таъминлаш, реклама ва ҳомийлик қилинган материалларни аниқ белгилаш,

- Рақамли ахборот муҳотида ахлоқий стандартларни жорий этиш,

- Махсус халқаро ва миллий ташкилотлар орқали медиа ахлоқ стандартларини мувофиқлаштириш,

- Халқаро давлатлар ўртасида медиа ташкилотлари ўртасида ахлоқий стандартлар бўйича келишувлар имзолаш ва глобал ҳамкорликни йўлга қўйишга доир ишларни амалга ошириш зарур.

Илмий изланишлар. Биз тадқиқ этаётган тадқиқот мавзуси юзасидан оммавий ахборот воситаларининг икки томонлама хусусиятини ҳисобга олган ҳолда, улар Ж.Дерридининг фикрича, ОАВ материаллари маданият архиви сифатида хизмат қилади. [3, б. 319], шунингдек, манипуляция йўли билан ҳам ахлоқий, ҳам маданиятга қарши қадриятларни шакллантиради. Оммавий ахборот воситаларининг ана шу жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда, ахлоқий-маданий қадриятларни шакллантиришда уларнинг аксиологик жиҳатларини сақлаб қолиш долзарб масалага айланмоқда. Шунингдек, янги коммуникация технологиялари таъсирида юзага келган ўзгаришларнинг моҳияти ижтимоий, маънавий, ахлоқий, маданий жиҳатлари юзасидан Э. Тоффлер, В. Нюман, Б. Беккер, М. Паетау, А. Крокер, М. Вайнштейн ва бошқаларнинг асарларида фикр-мулоҳазаларини учратиш мумкин.

Бундай мезонлар, Т.Парсонснинг фикрига кўра, “одамлар ва ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги ўзаро алоқада воситачи” сифатида ишлайди [5, б. 34], бу оммавий ахборот воситаларини маданиятни узатиш воситаси сифатида тушунишни акс эттиради. Замонавий ахборот жамиятида реал дунёни билиш кўп жиҳатдан маълум медиа тасвирларини бошдан кечириш орқали содир бўлади, чунки оммавий ахборот воситалари воқеликнинг ижтимоий ўзгарувчан тасвирини амалга оширади.

Изланишлар таҳлили. Натижада, замонавий медиа маконининг маданий-ахлоқий қадриятларини қабул қилиш жараёни содир бўлади: мода, виртуал

хизматлар, билимлар, бунинг натижасида инсон замонавий инсон мос келиши керак бўлган маълум бир маданий стандартни яратади. Эмпирик тадқиқот материалларидан фойдаланган ҳолда медиа аудиторияси кадриятларини ўзгартиришнинг асосий хусусиятларини кўриб чиқиш зарур.

Бу борада ёшларнинг маънавий-ахлоқий йўналишларини шакллантириш маданиятини ўрганиш контекстида рус социологи Д.Пяних оммавий ахборот воситалари орқали тарқатиладиган кадриятларнинг санъат, мусиқа, адабиёт, мода каби турларига эътибор қаратган: амалий - алоқа, таълим; эстетик; ишонч; моддий – фаровонликка эътибор қаратади.

Шунингдек тадқиқот ишини сифатини ошириш мақсадида **эмпирик маълумотларни таҳлили**, биз замонавий медиа маконининг оммавий ахборот воситалари томонидан аксиологик қабул қилинишининг хусусиятларини аниқлаш мумкин деб ҳисоблаймиз:

Булар:

- янгиликлар сайтлари, телевидение, медиа ресурслари, (улардан фойдаланувчиларнинг аксарияти ёшлар)
- Кўнгилочар ресурслардан фаол фойдаланадиган ёшларнинг мусикий хоҳиш-истаклари қаттиқ рок мусиқаси атрофида тўпланганлигини тўғрисида маълумотларга эга бўлдик.

Бугун ижтимоий ҳаётда оммавий ахборот воситаларининг ролини аниқлашда кадрият ижтимоий-маданий кадриятлар динамикасида муҳим рол ўйнайди. Ушбу позиция бизга ишончни “ахлоқий характернинг тоифаси” сифатида талқин қилишга имкон беради [7, п. 115], муайян ижтимоий қарашлар ва фикрларни таҳлил қилиш воситаси сифатида ифодалайди.

Маълум бир давлат ёки дунёдаги воқеаларни фаол кузатиб борадиган одамлар учун ўзларини молиявий таъминлаш зарурати устунлик қилади. Шу боис ахборот маконида ўзининг моддий захирасини яхшилаш мақсадида бўлган кишилар тайёрлаган хабар ёки ахборотни тарқалишида унинг маънавий ахлоқий меъёрларга жавоб беришига эътибор қаратилмайди. Оммавий ахборот воситаларига ишонч даражаси юқори бўлган одамлар учун дўстлик ва профессионаллик фаолияти билан шуғулланувчилар учун эса умуминсоний кадриятлар моддий муваффақият каби деярли муҳимдир, Чунки бу учта компонентнинг барчаси бир-бири билан чамбарчас боғлиқ, оммавий ахборот воситаларига ишонмайдиган аҳоли қисми учун эса дўстликнинг аҳамияти пасаяди. Бу оммавий ахборот воситаларига ишонганлар фаолроқ ҳаётий позицияга эга эканлигидан далолат беради.

Бинобарин, оммавий ахборот воситаларининг таъсири остида кадриятлар тузилиши биров ўзгариши ёки янгича талқинда намоён бўлиши мумкин. Масалан, ОАВ орқали ота-она ва фарзанд муносабатлари тенг ҳуқуқда муносабатда бўлишига оид материалларнинг доимий эфирга узатиб борилиши кузатувчилар орасида янгича ахлоқий қарашларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Шу ўринда, оммавий ахборот воситалари ҳам анъанавий, ҳам замонавий кадриятлар таъсирини кучайтиради. Киши онгига таъсири жуда зиддиятли ва мурасасиз бўлиши мумкин. Хусусан оилавий томоша учун мўлжалланган каналларда доимий оилавий зўравонликка оид

материалларнинг узатилиши тинч ва осойишта оилада зўравонлик муҳитини шаклланишига туртки бўлиши ҳам ҳеч гап эмас. Шундай экан, умумий маданиятнинг, айниқса, оммавий ахборот воситалари таъсирида коммуникатив ахлоқий маданиятнинг юксак аҳамиятини эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Оммавий ахборот воситалари ёшларнинг аниқ моддий йўналишини шакллантириб этик профессионализм ва маҳорат каби замонавий кадриятларга эътибор биров камайган.

Шу ўринда, оммавий ахборот воситалари ва виртуал тармоқларнинг таъсири остида яна бир муҳим кадрият - машаққатли меҳнат камаймоқда. Аммо рефлексли эҳтиёж кучаяди. Шундай қилиб, аудитория замонавий медиа маконига муносабат билдиради, бу, бир томондан, ҳар қандай таъсирга ўзининг очиқлигини, иккинчи томондан, ижтимоий-маданий жараёнларнинг йўналишини ўзгартиришга қодир бўлган ижтимоийлашув агенти сифатида оммавий ахборот воситаларининг маданий-ижодий салоҳиятини тасдиқлайди.

Хулоса. Юқоридагилардан келиб чиқиб, медиа ахлоқий градациясини такомиллаштириш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим:

- Оммавий охборот воситаларида фаолият юритувчи ходимлар касбий ахлоқни янада ривожлантириш,
- ахборот манбаларини текшириш ва шаффофликни таъминлаш бўйича журналистлар малакасини ошириш, медиа-таълимни кучайтириш,
- ахборот ва медиа саводхонликни умумтаълим мактаблари, университетлар ва онлайн курслар ташкил этиш,
- ОАВ ва ижтимоий тармоқ фойдаланувчиларини ахлоқий масалалар бўйича хабардор қилиш ва маслаҳат бериш платформаларини ривожлантириш,
- жамоатчилик назорати механизмларини кучайтириш, медиа контентининг ахлоқий баҳоланишида жамоатчилик ва мустақил ташкилотларнинг ролини ошириш,
- ОАВда ахлоқий нормаларга зид контент тарқалишига қарши таъсирчан чоралар кўриш тизимини жорий этиш каби кўплаб истиқболли ишларни амалга ошириш лозим бўлади. Бу орқали медиа ахлоқий градациясини такомиллаштириш ва назорат қилиш ахлоқий стандартларни мустаҳкамлаш, медиа саводхонликни ошириш, контентни назорат қилиш ва журналистик касб маданиятини ривожлантириш орқали биз ахборот муҳитини шаффоф, ишончли ва маънавий жиҳатдан барқарорлигига эриша оламиз.

-

Фойдаланилган адабиётлар

1. Библер, В. С. М. М. Бахтин или поэтика культуры / В. С. Библер. — М.: Гнозис, 1991. —176 с.
2. Виндельбанд, В. Философия культуры: избранное / В. Виндельбанд. — М.: ИНИОН, 1994. — 350 с.
3. Деррида, Ж. О грамматологии / Ж. Деррида.— М.: Маргинем, 2000.— 512 с
4. Каган, М. С. Философская теория ценности / СПб.: Наука, 1997.— 136 с

5. Парсонс, Т. Общетеоретические проблемы социологии // Социология сегодня: Проблемы и перспективы. — М.: Прогресс, 1965. — с.25–67.
6. Пономарев, Н. Ф. Стратегии и технологии медиалегитимации власти / Н. Ф. Пономарев. — Пермь.: Вече, 2010.— 192 с.
7. Штомпка, П. М. Доверие: социологическая теория / П. М. Штомпка // Социологическое обозрение. — 2002. Т. 2. № 3.— С.112–119
8. В. В. Лопатина, О. Е. Ивановой. — 4-е изд., испр. и доп. — М. : АСТ-Пресс Книга, 2012.

ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИГА ТАҲДИД СОЛУВЧИ КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИНГ ТАСНИФИ

Анорбоев Амириддин Улугбек ўғли

Жамоат хавфсизлиги университети мустақил изланувчиси, ю.ф.б.ф.д.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14914186>

Аннотация

Ушбу мақола муаллифнинг “Жамоат хавфсизлигига таҳдид солувчи кибержиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий жиҳатлари” мавзусидаги диссертациясига оид мақола ҳисобланади.

Мазкур мақолада муаллиф жамоат хавфсизлигига таҳдид солувчи кибержиноятларни ўрганиш учун уларни таснифлаш зарурлигини асослаган, қонунчилик ва илмий томонидан ушбу мавзу ўрганилганлигини тадқиқ этган, жамоат хавфсизлигига таҳдид солувчи кибержиноятларни таҳлил қилган ва таснифлаган.

Ушбу мақола муаллифнинг кибержиноятлар ва киберхавфсизлик бўйича амалга оширилаётган ишларининг мантиқий давоми саналиб, шахс, жамият ва давлатнинг кибермакондаги хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади.

Калит сўзлар: кибержиноят, киберхавфсизлик, тасниф, қонун, кибержиноятчилик.

Амалдаги жиноят қонунчилигимизда кибержиноят тушунчаси белгиланмаган, бироқ Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунида кибержиноятчилик тушунчаси белгиланган бўлиб, унга кўра, кибержиноятчилик — ахборотни эгаллаш, уни ўзгартириш, йўқ қилиш ёки ахборот тизимлари ва ресурсларини ишдан чиқариш мақсадида кибермаконда дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда амалга ошириладиган жиноятлар йиғиндиси¹.

Демак, ахборотни эгаллаш, уни ўзгартириш, йўқ қилиш ёки ахборот тизимлари ва ресурсларини ишдан чиқариш мақсадида кибермаконда дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда амалга ошириладиган жиноят миллий қонунчилигимизга асосан кибержиноят саналади ва ушбу тушунчанинг энг самарали талқини биз томонимиздан илмий ишларимизда кўрсатилган бўлиб², уларда кибержиноятларнинг таснифи назарда тутилган ва улар орасида жамоат хавфсизлигига қарши кибержиноятлар ҳам бўлиб, бу жиноятлар миллий жиноят қонунчилигимизда аниқ тафсиқланмаган ва илмий жиҳатдан ҳам

¹ “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

² А. Анорбоев. Кибержиноятчилик: жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. <https://lib.bimm.uz/items/9747>.

ҳали ўрганилмаган, тадқиқ этилмаган, фақатгина умумий қилиб кибержиноятлар ва киберхавфсизлик масаласи бўйича олимлар ва мутахассислар фикр юритишган холос. Айнан бу параграфнинг ўзига хос жиҳати ҳам шундай, яъни ҳали ўрганилмаган ва тадқиқ қилинмаган киберхавфсизликнинг бир йўналиши ҳақида тўхталиб ўтамиз. Жиноят кодексининг олтинчи бўлими “Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши жиноятлар”, – деб номланади ва ушбу бўлимдаги 1-3-иловадаги кибержиноятлар бугунги кунда амалга оширилмоқда, шунингдек, агарда технологиялар ривожини шу заминда кетса, бошқа моддалар билан ҳам кибержиноятлар амалга оширилиши мумкинлигини унутмаслик керак.

Мазкур жиноятларни таснифлашда қуйидаги муҳим мезонларга эътибор қаратиш керак, яъни ушбу жиноятлар кибержиноят сифатида амалга оширилаётган вақтда кибержиноятни амалга ошираётган субъект фақатгина мазкур жиноятни тартибга солувчи ижтимоий муносабатларни назарда тутувчи объектдан ташқари ахборот-коммуникация технологиялари соҳаси, шу жумладан, ахборотлаштириш, телекоммуникация соҳасини тартибга солувчи ижтимоий муносабатларга таҳдид солади ҳамда ўз жиноятини ахборот-коммуникация технологиялари орқали амалга оширади, шу билан бирга, жиноят шахсдан ташқари жамият манфаатларига қарши қаратилган бўлади ва жиноят кибермаконда содир этилади. Айнан мана шу тўртта мезон жиноятнинг жамоат хавфсизлигига нисбатан кибермаконда содир этилаётган кибержиноят эканлигини тасдиқлайди.

Шу жиҳатдан олиб қарасак, жамоат хавфсизлигига қарши кибержиноятларни қуйидаги гуруҳларга таснифлаш мумкин, жумладан:

жамиятда шахсларнинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид солувчи кибермаконда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб ёки телекоммуникация ёхуд Интернет тармоғида содир этиладиган кибержиноятлар;

жамиятда шахсларнинг шаъни ва қадр-қиммати таҳдид солувчи кибермаконда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб ёки телекоммуникация ёхуд Интернет тармоғида содир этиладиган кибержиноятлар;

жамиятда шахсларнинг шахсий, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, конституциявий ҳуқуқ ва манфаатларига таҳдид солувчи кибермаконда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб ёки телекоммуникация ёхуд Интернет тармоғида содир этиладиган кибержиноятлар;

ахборот-коммуникация технологиялари, шу жумладан, ахборотлаштириш, телекоммуникация соҳасига оид кибержиноятлар.

Ушбу тўртта гуруҳдаги кибержиноятлар ўз навбатида икки хил шаклда содир этилиши мумкин:

ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган кибержиноятлар;

ахборот-коммуникация технологияларига нисбатан содир этиладиган кибержиноятлар.

Жамоат хавфсизлигига таҳдид солувчи кибержиноятларни уларнинг содир этиш шакли, усули ва гуруҳига қараб эса, қуйидаги уч гуруҳга ажратиш мумкин:

кибербуллинг жиноятлари;

жамоат хавфсизлигига таҳдид солувчи телекоммуникация ёки Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий кибержиноятлар;

рақамли технологиялар соҳасига қарши қаратилган кибержиноятлар.

Жиноят кодексининг 103-103¹, 110, 112, 115-115¹, 119, 121, 125, 126¹, 129, 136, 139-141², 143, 145-147, 150-151, 155-162, 165, 168-170, 173, 188¹, 192, 215-216, 229, 229², 239, 244-244¹, 244⁵-244⁶, 247-248¹, 251-253, 256, 258, 263, 265, 267, 271, 273-274, 277-моддаларида назарда тутилган жиноятлар кибербезорилик орқали содир этилади.

Жиноят кодексининг 120, 127, 127¹, 130, 130¹, 131, 133¹, 141², 149, 167, 171-172, 176-177, 185, 185¹, 186-186³, 189, 228, 242, 243, 244³, 248, 250-250¹, 251¹, 255¹, 278-моддаларида назарда тутилган жиноятлар жамоат хавфсизлигига таҳдид солувчи телекоммуникация ёки Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий кибержиноятлар ҳисобланади.

Жиноят кодексининг 278¹-278⁹-моддаларида назарда тутилган жиноятлар эса, ахборотлаштириш ва телекоммуникация соҳасида ёки рақамли технологиялар соҳасида содир этилади.

Шу ўринда савол бўлиши мумкин, юқорида саналган жиноятлардан ташқари бошқа кибержиноятлар жамоат хавфсизлигига қарши кибержиноят саналмайди. Бизнинг амалдаги қонунчилигимиз бўлган Жиноят кодексининг 4-моддасига асосан, содир этилган **қилмишнинг жинойлиги**, жазога сазоворлиги ва бошқа ҳуқуқий оқибатлари **фақат Жиноят кодекси билан белгиланади**. Демак, қачонки бошқа ижтимоий хавфли қилмишлар Жиноят кодексимизда белгилансагина биз уни жиноят деб атай оламиз ҳамда бунинг учун жавобгарлик масаласи кўтарилиши мумкин, бу қоида кибержиноятларга ҳам тааллуқлидир. Шунга кўра, 1-3-иловага мувофиқ кибержиноятларнинг тавсифини беришда уларнинг Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексидаги ҳолати ҳам қайд этилган. Жамоат хавфсизлигига таҳдид солувчи кибержиноятларни объектига қараб таснифлаш орқали бу жиноятлар ҳақида аниқроқ тушунчага эга бўлиши мумкин. Бу тоифадаги кибержиноятларни қасд шаклига қараб, содир этилиши усулларига қараб ҳам тоифалаш мумкин. Бироқ, миллий жиноят қонунчилигимиз объектига қараб жиноятга оид моддалар кодексда назарда тутилганлиги боис, уларни объектига қараб ўрганиш самаралироқдир.

Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига оид кибержиноятларни таснифлаш ва квалификация қилишда иккита қонунчиликнинг унутмаслик керак, яъни бу тоифадаги жиноятлар ҳар доим ҳам битта шахсга қаратилмаган бўлади, қаратилган тақдирда ҳам бу шахс орқали жамият манфаатлари зарар кўриши мумкинлигини кибержиноятчи олдиндан билади, иккинчидан бу тоифадаги кибержиноятларнинг асосий мақсади фойда олишни эмас, балки безорилик характери асосий мақсадга ошириш ёки ўзини кўрсатиб қўйишга ҳам оид бўлиши мумкин. Мисол учун, қуйидаги кибержиноятларни содир этар экан шахснинг асосий мақсади одатда безорилик ёки ўзини кўрсатиб қўйиш ёхуд ўзини бошқалар эътироф этишини хоҳлаб ушбу жиноятни содир этиши мумкин, яъни:

ЖКнинг 247-моддасида назарда тутилган ўқотар қуролни, ўқ-дориларни, ўқотар қуролнинг асосий қисмларини, портловчи моддаларни, портлатиш воситаларини ёки портлатиш қурилмаларини қонунга ҳилоф равишда эгаллаш, яъни тармоқ орқали масофадан бошқарувни қўлга киритиб, бу қуроллардан учинчи шахс сифатида ўзаро низолашадиган тарафлардан бирига қўмаклашиш ёки ўч олиш мақсадида ҳам содир этилиши мумкин ва бунда жиноятчининг асосий мақсадида бу қуролларни эгаллаш эмас, балки бу қуроллардан фойдаланиб бошқа субъектларга таҳдид қилишга қаратилган бўлади ва шу сабабли ҳам бу тоифадаги жиноятларни квалификация қилишда мақсад ва мотив масаласига аниқлик киритиш керак.

Жиноят кодексининг 248¹-моддасида назарда тутилган учувчисиз учадиган аппаратларни сақлаш ва улардан фойдаланиш тартибини бузиш жиноятини содир этар экан масофадан туриб, бу турдаги қурилмаларни кибержиноятчи бошқаришни қўлга киритиш ёки уларнинг бошқарув фаолиятига четдан таъсир кўрсатиб ёхуд вирус орқали унинг бошқарув тизимига четдан аралашиб, қўнгилхушлик, қасддан ваколатли идоралар фаолиятига тўсқинлик қилиш, уларга нисбатан безорилик жиноятини амалга оширишни кибержиноятчи мақсад қилган бўлади. Жиноят кодексининг 277-моддасида безорилик жиноятининг таърифини белгилашда қонунчилик безорилик кибержиноят ҳолатида ҳам содир этилиши мумкинлигини инобатга олмаган, шу сабабли ушбу моддага тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритулгунига қадар шахснинг ҳаракатларини Жиноят кодексининг 278¹-278⁷-моддаларида назарда тутилган жиноятлар билан бир қаторда асосий жиноят билан моддаси билан ҳам квалификация қилиш керак. Бироқ, судлар жазо қўллаш вақтида бу турдаги жиноятнинг содир этилиши оқибатида жамият манфаатларига қанчалик зарар келтирилганлигини инобатга олишлари лозим.

Жиноят кодексининг 250-моддасида назарда тутилган портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш жинояти асосан таҳдид орқали мўмайгшина пул ишлаб олиш ёки ўч олиш мақсадида содир этилади. Иккала ҳолатда кибержиноятчи жабрланувчидан молиявий ёки номулкий манфаат кўришни мақсад қилиши ҳам мумкин.

Жиноят кодексининг 250¹-моддасида назарда тутилган пиротехника буюмларининг қонунга ҳилоф муомаласига оид жиноят асосан рақобатчини обрўсизлантириш мақсадида содир этилади ёки ўч олиш мақсадида ҳам амалга оширилиши мумкин.

Жиноят кодексининг 251-255¹-моддасида назарда тутилган модда ёки материалларни қонунга ҳилоф равишда эгаллаш жинояти мазкур моддаларни эмас, балки улар сақланган контейнер ёки улар сақланаётган омбор мафофавий бошқарув орқали таҳдид йўли билан содир этилади.

Жиноят кодексининг 255²-моддасига асосан, нефть қувурларини, газ қувурларини, нефть ва газ маҳсулотлари қувурларини яроқсиз ҳолатга келтириш одатда масофадан туриб бошқарувни қўлга киритиш ёки мазкур қувурлар автоматик ёки ахборот тизими орқали бошқалариладиган бўлса, вирус юбориш орқали ёки бошқача қонунчиликка ҳилоф ҳаракатлар орқали ҳалақит бериш йўли билан содир этилади.

Жиноят кодексининг 267-моддасида назарда тутилган транспорт воситасини олиб қочиш жиноятини квалификация қилишда уни робот ёки масофадан туриб олиб қочиладиган бўлса, ушбу вазиятда кимни жавобгарликка тортиш керак деган масала бахсли саналади, бу ҳолатда қонун аналогияси бўйича Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс талабидан келиб чиқадиган бўлсак, роботга нисбатан мулкдор ёки агарда у айбсиз бўладиган бўлса, роботни ким фойдаланган бўлса, ўша субъектни жавобгарликка тортиш мақсадга мувофиқдир.

Жиноят кодексининг 278-моддасида назарда тутилган қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш жинояти қачонки тармоқда содир этилсагина унинг иштирокчилари маъмурий жавобгарликка, уни ташкил қилган субъект эса, жиноий жавобгарликка тортилади.

Хулоса қилиб айтганда, жамоат хавфсизлигига ва жамоат тартибига қарши кибержиноятлар безорилик, ўзини кўрсатиб қўйиш, моддий ёки номулкий эҳтиёжни қўрқтиш ва таҳдид орқали амалга ошириш йўли билан содир этилади. Бу тоифадаги барча жиноятлар қасддан содир этилади, эҳтиётсизликдан мазкур қилмишнинг вужудга келишига сабабчи бўлган шахслар эса, мансабдорлик ёки лавозим мажбуриятларига оид жиноий ва интизомий ҳамда мулкый жавобгарликка тортилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
2. “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
3. А. Анорбоев. Кибержиноятчилик: жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. <https://lib.bimm.uz/items/9747>.

BOLALAR FOLKLORI VA UNING TALQINI, BADIY XUSUSIYATLARI

Eshmurzayev Yusuf Meylikulovich

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

"Folklor va etnografiya" va "O'zbek va jahon filologiyasi" kafedrasi o'qituvchisi

Ergasheva Zilola Saydulloyevna

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

"Folklor va etnografiya" va "O'zbek va jahon filologiyasi" kafedrasi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14914256>

Anotatsiya: Ushbu maqolada xalq og'zaki ijodining janrlaridan bo'lgan marosim folklori va uning turlari marosim folklori namunalarining bolalar tarbiyasidagi amaliy o'rni haqida so'z boradi. Zero, xalq og'zaki ijodida xalqning olam haqidagi tushunchasi, didi, ijtimoiy, tarixiy, siyosiy, falsafiy va badiiy estetika mujassamlashgan bo'lib, yosh avlod tarbiyasidagi o'rni haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: folklor, qo'shiq, film, tomoshabin, marosim, yozuvchi, dostonlar, noyob urf-odatlar, folklor janrlari, maqollar.

Аннотация: В статье рассматривается практическая роль обрядового фольклора, жанра устного народного творчества, и его видов в воспитании детей. Ведь устное народное творчество воплощает в себе народное миропонимание, вкусы, социальную, историческую, политическую, философскую и художественную эстетику, обсуждается его роль в воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: фольклор, песня, фильм, аудитория, ритуал, писатель, былины, уникальные традиции, фольклорные жанры, пословицы.

Abstract: This article discusses the practical role of ritual folklore, a genre of oral folk art, and its types in the upbringing of children. After all, oral folk art embodies the people's understanding of the world, tastes, social, historical, political, philosophical, and artistic aesthetics, and its role in the upbringing of the younger generation is discussed.

Key words: folklore, song, film, audience, ritual, writer, epics, unique traditions, folklore genres, proverbs.

Marosim folklori va uning turlari marosim folklori namunalari folklorning eng qadimiy janrlari sirasiga kiradi. Folklorshunoslikda marosim folklori janrlarini ikki katta guruhga ajratish an'anasi mavjud. Bu turlar quyidagi ko'rinishga ega:

- 1) mavsumiy marosimlar folklori;
- 2) oilaviy marosimlar folklori.

Mavsumiy marosimlar yil mavsumlarining almashinuvi avvali va oxiri, ma'lum bir xo'jalik turlarining boshlanib yakun topishi, ob-havo bilan bog'liq mavsumiy marosimlarni o'z ichiga oladi. Mavsumiy marosimlarning aniq vaqti, belgilangan o'tish muddatlari

mavjud va ular bir oila yoki jamoaga tegishli bo'lmay, butun xalq ommasiga tegishlidir. «Mavsum» deganda, asosan, yil fasllari nazarda tutiladi. Binobarin, mavsum qo'shiqlari qish, bahor, yoz, kuz fasllari bilan bog'liq bo'ladi. Marosim esa diniy yoki an'anaviy urf-odatlar munosabati bilan o'tkaziladigan tadbir, yig'in demakdir. U bayram umumxalq shodiyonasi, tantana kun ma'nosini ifodalaydi. Ma'lum bo'ladiki, «marosim» tushunchasi «bayram» so'zi ifodalagan ma'nodan kengligi bilan farq qilar ekan. Chunki marosim bir shaxs hayotidagi muhim voqea bilan bog'lanishi mumkin. Bu tadbir oila chegarasi bilan cheklanadi. Bayramda esa umumxalq ishtiroki bo'lishi lozim. To'g'ri, biz ko'pincha «bayram marosimi» birikmasini qo'llashimiz mumkin, ammo bu holatda gap oilaviy marosim haqida emasligi ta'kidlanadi. Dunyoda bironta xalq yo'qki, turli munosabatlar bilan ommaviy bayramlarni nishonlamasin. Bayramlar butun xalq tayyorgarligi bilan o'tkaziladi. Katta shodiyonalar rejalashtiriladi. Maxsus taomlar pishiriladi, bayram liboslari tikiladi, o'yin-kulgilar, sayillar, tomoshalar, musobaqalar uyushtiriladi. Shuning uchun milliy bayramlar tizimida xalq tarixi, milliy xususiyatlar haqida tasavvur hosil qilish mumkin. Bu tasavvurlarni oilaviy, muayyan hudud aholisi o'rtasidagi marosimlar, qolaversa, milliy urf-odatlar to'ldiradi, mukammallashtiradi. Oilaviy marosimlar esa aksincha bir oila va oila a'zolari hayotidagi barcha mavsumlar o'zgarishlarni o'z ichiga qamraydi. Oilaviy marosimlar mazmuni tug'ilish, to'y va motam marosimlaridan iborat va bu marosimlarda ijro etiluvchi folklor namunalari oilaviy marosimlar tarkibiy qismini tashkil etadi.

2. Mavsumiy marosimlar. O'zbek mavsumiy marosim folklori quyidagi janrlarni qamrab oladi:

1) yil fasllari bilan bog'liq marosim folklori janrlari: a) Qishki marosimlar folklori janrlari: «Sherda», «Qor xat». Xalqimizning qadimiy an'anasiga ko'ra, yil bo'yi mehnat qilib, kuzda dala ishlarini nihoyasiga yetkazgan dehqon va bog'bonlar, shuningdek, o'z suruvini qishlovga qaytarib kelgan chorvadorlar qishi bilan turli-tuman marosimlar orqali vaqtning ko'ngilli o'tishini ta'minlaganlar. Yoshi teng bo'lgan kishilar, ya'ni hamteng, jo'ra, do'styorlar «teng-tengi» bilan yig'ilishib, «Gap-gashtak», «Dangana», «To'kma», «Sherda», «Harfona» («Xalpana»), «O'tirishma», «Ziyofat», «Tashkil», «Gurung» kabi turli xil marosimlarni tashkil etishgan. Ana shu xildagi o'tirishlar xalq orasida keng ommalashgan bo'lib, odatda, o'ziga xos marosim tarzida o'tkazilgan. Qish fasli bilan bog'liq mavsumiy marosim folklorining o'ziga xos qo'shiqlar silsilasini jonli ijro holatida XX asrning 80-yillariga qadar saqlab kelgan qadimiy janrlaridan biri «Sherda» deb atalgan. Xalqimiz orasida «Sherda» atamasining bir necha xil talqinlari bor. Samarqand viloyati cho'ponlari shevasida «Sherda» so'zi «pishirilgan bir butun mol go'shtini teng bo'laklarga bo'lib olish» degan ma'noda qo'llaniladi.

Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumanidagi Eski Qamay qishlog'ida yashovchi Hazratqul baxshi Xudoyberdi o'g'lining aytishicha, «sherda deganimiz masalan, 20 kishi birlashib bir qo'yni bozor kuni so'yib bir yarim yoki ikki kg.dan bo'lib olish odati. Ular yanagi haftada men, undan keyingi haftada siz deb navbat tuzib, dastlab sherda boshlaganda qanchadan go'sht bo'lib olingan bo'lsa, ana shu davom etib, yigirmasi ham bittadan qo'y so'yib bo'lib beradi». «Sherda» marosimining to'liq tavsifi 1928-yilda etnograf olim M.F. Gavrilov tomonidan Zomin va Shahrison tumanlarida istiqomat

qiluvchi «qirq», «ming», «yuz», «qarapchi», «parchayuz» urug'laridan yozib olingan. An'anaga ko'ra, «Sherda» marosimi ikki xil yo'l bilan, ya'ni o'tirish uchun zarur bo'ladigan masalliq'larni birgalikda, qo'shilishib xarid qilish yoki «to'kma» usulida (shuning uchun ham M.F. Gavrilov bu marosim Toshkent atrofidagi qishloqlarda «to'kma» deb ataladi deb yozgan edi) hamda marosim ishtirokchilarining har biri galma-gal xarajat qilishi yo'li bilan tashkil etilgan. «Sherda» qish bo'yi o'tkazilishi ko'zda tutilganligi sababli bu marosimda ishtirok etadigan jo'ralar, ulfatlar yoki tengdoshlar o'zlarining ichidan bir kishini «bek» qilib saylaganlar. Bek esa o'ziga yordam beradigan «o'ng otaliq» va «chap otaliq»ni tayinlagan. Ular 45 biror sabab bilan bek «Sherda»da qatnashmay qolsa, uning vazifasini bajaruvchi o'rinbosar hisoblanishgan. Odatda qish kirishi bilan o'tkazilgan birinchi «Sherda»da «bek» saylangan.

Jizzax viloyatining Forish tumanidagi Forish davlat xo'jaligining 2-bo'limida yashovchi 70 yashar Ortiqvoy Risbekovning aytishicha, bu udum «bek ko'tarish» deyilgan. Bunda «Sherda»ga yig'ilgan yigitlar o'zlarining eng obro'-e'tiborli jo'rasini «bek» qilib ko'tarishgach, hammalari qur to'kib o'tirishgan va ulardan biri kosagulning qo'lidan bo'za quyilgan piyolani olib quyidagi qo'shiqni ijro etgan: Ey begim, beklikkinangga yona bo'l, Majlisa kirgan yigitlar dono bo'l! Do'st kelib, dushman ketar kundir bugun, Ey begim, qo'sh otaliq, mardona bo'l, Begim allayor, allayor, Begim allayor, allayor! Ey begim, nechada bordir yoshingiz, Hamisha davlatda bo'lsin boshingiz, Do'st kelib, dushman ketar kundir bugun, Hamisha Xizr bo'lsin yo'ldoshingiz, Begim allayor, allayor, Begim allayor, allayor! Qor yog'mayin ola bo'lgan tog'lar-a, G'unchasinda xazon bo'lgan bog'lar-a, Kuyistonda kuyib o'tgan bedilxon, Ustida qag'illab o'tgan g'ozlar-a, Begim allayor, allayor, Begim allayor, allayor! Forishliklar orasida urf bo'lgan an'anaga ko'ra, 46 «Sherda»da ba'zan hatto 50-60 nafar ulfatlar ishtirok etgan hollar ham bo'lgan ekan. Ana shunday ko'p kishilik «Sherda»ni boshqarish, tashkil qilish va tartibli o'tkazish bekdan alohida mahorat, tajriba va qattiqqo'llikni talab qilgan. Odatda bunday «Sherda»ning «bek ko'tarish» udumida yigitlar «Sallamno» qo'shig'ini ijro etib, bekning sifatlarini ta'rif-tavsif qilganlar. Xususan, Forish tumanidagi Uchma qishlog'ilik Yusuf degan yigitni bek qilib ko'targanda jo'ralari quyidagi qo'shiqni ijro etishgan: Yusufbek Uchma soyidan, Suhbat qurib jat'l oyidan, Ellik yigitga bosh bo'lib, Yusuf begimga sallamno! Ellik yigitniyam ozi, Yarashiqqa oltin qozi, Aning o'zi bo'lib sozi, Bahushyoringga sallamno! Yana keldik Yusufbekka, Erkavoyning bo'yi tikka, Kosani sunganda bekka, Daroz bo'yingga sallamno! Yasavuli Erkavoydir, Minganlari qilich toydir, Aning o'zi yakka boydir, Bahushyoringga sallamno!

Bu marosimning o'ziga xos jihati shundaki, unda ishtirok etuvchi yigitlarning barchasi «Sherda»da aytiladigan an'anaviy xalq qo'shiqlarini shirali ovoz bilan ijro etishgan. Ishtirokchilardan biri tomonidan ijro etilgan to'rtlik boshqa 1 «Jat» - forishlik cho'ponlar yanvar oyini shu nom bilan ataydilar. 47 kishi tomonidan qaytarilmagan. «Sherda» boshlangach, kosagul bo'za quyilgan kosani ulfatlardan biriga tutar ekan: Alyor bo'lsin-ay, Xo'jam yor bo'lsin-ay, Xo'jam bergan bu davlatga Dushman zor bo'lsin-ay! – deb qo'shiq aytgan. Kosani olayotgan kishi bunga javob odatda «Ollo yor bo'lsinyey!» degan bo'lsa-da, ko'pincha javob to'rtliklari ham aytilgan: Oyga o'xshaydir yuzing, Cho'lponga o'xshaydi ko'zing, Muncha ham yaxshi bo'lurmi, El ichinda yulduzing.

Turkiston, Qaranoq, Iqon, Sayram, Qorabuloqda «Sherda» marosimida ijro etiladigan an'anaviy xalq qo'shiqlari «Haqqonalar», «Ko'nalar», «Bo'zagarlar qo'shig'i» deb atalgan. Bu joylarda urf bo'lgan an'anaga ko'ra, bekning amri bilan bo'za to'la kosani olgan kishi childirma jo'rligida «Haqqona» qo'shig'ining ikki to'rtligini ijro etishi, binobarin, birinchi to'rtlik qaysi so'z bilan boshlangan bo'lsa, ikkinchi to'rtlikni ham aynan o'sha so'z bilan boshlash qoidasiga rioya qilishi lozim bo'lgan. «Sherda» marosimining qadimiy an'analari o'tgan asr o'rtalariga qadar yashab kelgan bo'lsa-da, xalqimiz turmush tarzi va qadriyatlarining izchil rivoji davomida saqlanib qolmadi. Ammo bu marosimda ijro etilgan xalq qo'shiqlari keksa avlod xotirasida saqlangan bo'lib, folklor ekspeditsiyalari chog'ida «Haqqona», «Ko'hna» deb ataluvchi bu tafakkur durdonalarining ko'plab namunalari yozib olingan. Bahorgi marosimlar folklori janrlari: «Boychechak xabari» yoki «Boychechak sayli», «Qozon to'ldi», Navro'z, «Sumalak sayli», «Lola sayli», «Guli surx» sayli «Qizil gul 48 sayli», «Shox moylar», yomg'ir yog'dirish va uni to'xtatish marosimi folklori («Sust xotin», «Chala xotin», «So'z xotin», «Chayla qozoq» va h.k.)

¹⁵. Ostonasi tillodan. To'y marosim qo'shiqlari/ Nashrga tayyorlovchilar: M.Mirzayeva, A.Musaqulov. – Toshkent: Fan, 1992.

Mamlakatimiz hududida an'anaviy tarzda o'tkazib kelingan gul sayllarining eng qadimiysi va keng tarqalgani «Boychechak sayli» yoki «Boychechak xabari» marosimi hisoblanadi. Tarixan magik xarakterdagi «Boychechak sayli» yoki «Boychechak xabari» marosimi qadimdan Navro'zoldi shodiyonalardan biri sifatida o'tkazib kelingan. Ba'zi joylarda bolalar bir dasta boychechakni uzun xodaning uchiga bog'lab olganlar va uni ko'tarib qishloq aylanganlar. Qadimda o'tgan «Boychechak» marosimida qish va ko'klamning kurashini ifodalovchi sahnalar bo'lgan. Bunda qish va yoz tomon ramziy jang qilib, aytim-qo'shiq kuylab bahslashganlar. Boychechak chiqqanligi – qish-qirovli kunlar ortda qolib, ko'klam yaqinlashganligini anglatgan. Shuning uchun keksa va kasal odamlar bolalar olib kelgan boychechakni yuz-ko'zlariga surtib, undan yaqinlashayotgan bahor hidini tuyganlar. Sog'-omon Navro'zga yetib kelganliklariga shukrona aytib, «Omonlik, omonlik, hech ko'rmaylik yomonlik, yanagi yil shu kunlarga eson-omon yetaylik! Og'irligim yerga, yengilligim o'zimga», – deganlar. Xalqimiz tafakkurining betakror mo'jizasi – Navro'z bayrami qadim zamonlardan bizgacha yetib kelgan muhtasham qadriyatlarimizdan biridir.

Tabiat va jamiyatdagi yangilanishni o'zida ajoyib tarzda mujassam etgan Navro'z sayli xalqimiz dunyoqarashi, turmush tarzi, o'ziga xos milliy an'analari va badiiy tafakkurining har bir yutug'idan kuch olib, asrlar davomida yanada to'lishib, yangilanib, barkamollashib kelgan umrboqiy shodiyonadir. Navro'z bayrami sayllari yilning eng farog'atli va saodatli davrida, 49 ya'ni butun olam ko'klam tarovatidan yashnab ketadigan, tabiatda ham, inson ko'nglida ham yangilanish, yasharish mavsumi boshlanadigan damda bo'lib o'tadi. Odamlar qalbiga cheksiz quvonch, mehr-oqibat, ezgu umidlar baxshida etadigan yilboshi sayllari g'oyatda hayotbaxsh va ayni paytda, bunday muhtasham qadriyatlarni ijod qilgan ulug' xalqimizning o'zi kabi umrboqiydir. Navro'z sayli tantanalari o'ziga xos tarzda boshlanadi. Barcha shahar, tuman markazlari, qishloq guzarlari va mahallalar bahoriy kayfiyat, ruhiy yangilanish, mehr-oqibat, yaratuvchilik va bunyodkorlik g'oyalarini o'zida aks ettirgan shiorlar, lavhalar, suratlar bilan bezatiladi.

Sayildan bir kun oldin gul-chamanlar bilan bezatilgan mashinalarga o'rnatilgan ovoz kuchaytirgich moslamalari yordamida jarchilar yurtdoshlarimizni yilboshi shodiyonalariga taklif etadilar. Bu ezgu tantana targ'ibotida ommaviy axborot vositalari, radio va televideniye xodimlari ham faol ishtirok etadilar. Xalq o'yinlari, ko'pkari, kurash, arg'imchoq uchish, varrak uchirish an'analari bilan birga folklor-etnografik jamoalari, lapar, o'lan, alla ijrochilari, hunarmandlarning ko'rik-tanlovlari, askiyachilarning bellashuvlari, mahalla-ko'y obodonchiligi, oilalar farovonligi, mehr-oqibatlilik bilan bog'liq ko'rik-tanlovlar o'tkaziladi. Xalqimizning ko'hna e'tiqodlaridan biri bo'lmish yilboshini sumalaksiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Otabobolarimiz Navro'zga tayyorgarlikni ham sumalak pishirish uchun maysa undirishdan boshlaganlar. Navro'z bamisoli tan bo'lsa, sumalak uning joni, ularni bir-biridan ajratish mumkin emas. Ajdodlarimiz asrlar bo'yi Navro'z oqshomi katta-katta doshqozonlarda sumalaklarni qaynatib, kelayotgan yangi yil barakali, qutli va serhosil bo'lishiga umid bog'laganlar. Sumalak pishirayotgan onaxonlarimiz qadimiy xalq qo'shiqlarini, baytg'azallarni aytib, bayram fayziga fayz qo'shganlar. Xalqimiz orasida sumalak pishirish bilan aloqador g'oyat qiziqarli an'ana va udumlar, e'tiqod va inonchlar bo'lgan. Ana shunday qadimiy an'analardan biri sumalak pishirish bilan aloqador «Ashshadarozi» marosimidir. Amudaryo sohillariga xos bu qadimiy marosim va u bilan bog'liq o'yin Xorazm xalq teatri an'alarini o'rgangan san'atshunos T.Qilichev tomonidan aniqlangan. Olim 1974-yilning 10-noyabrida To'rtko'l tumanidagi «Qirqqizobod» jamoa xo'jaligida yashovchi 70 yashar Bibi momo Qoziyevadan sumalak pishirish paytida o'ynaladigan «Ashshadarozi» nomli xalq o'yinining etnografik tavsifi va qo'shiqlarini yozib olgan. Ma'lum bo'lishicha, «Ashshadarozi» marosimi (Bu o'yinning etnofolkloristik tavsifi T.Qilichevning «Xorazm xalq teatri» (Toshkent, Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988, 70-75-betlar) kitobidagi ma'lumotlar asosida bayon qilindi) sumalak pishirilayotganda tashkil etilgan. Buning uchun ikki yarim - uch metrlar chamasi uzunlikdagi tayoqning uchidan yarim metrlar pastrog'idan ko'ndalang qilib kichikroq bir tayoqcha bog'langan. Tepa qismida qo'l shakli hosil qilingan ana shu tayoqqa uzun bo'yli bir ayolning ko'ylagini kiygizishgan va uning uchiga bir ro'molni ham tang'ib, odam boshiga o'xshatib qo'yganlar. Uzun bo'yli yog'och qo'g'irchoqning boshiga xorazmcha duziy do'ppi kiygizib, ustidan oq ipak ro'mol tashlaganlar. Uzun ko'ylakli bu qo'g'irchoq «Ashshadarozi» deb atalgan. Ayollardan biri qo'g'irchoqqa kiygizilgan uzun ko'ylakning ichiga kirib olib, Ashshadarozi ko'tarib, sumalak pishirilayotgan joyga olib borgan. Odatda, so'zga chechan, xalq qo'shiqlarini mahorat bilan ijro eta oladigan ayolga Ashshadarozi roli topshiriladi. U uzun ko'ylakli sarvqomat qo'g'irchoq – kelinchakni 51 ko'targancha davraga kirib borar ekan, sumalak sayliga yig'ilgan ayollardan biri erkakcha kiyinib o'rta chiqadida, shunday qo'shiq boshlaydi: Ashshadarozi mevaram, Vaqti namozi bevaram, O'n barmog'ini o'ynatib, Boqqan onangga bir salom! Shunda Ashshadarozi, avval, sumalak sayliga bosh - qosh bo'lib turgan tabarruk momolarga, katxudo-kayvonilarga, so'ngra barcha davra ahliga ta'zim qilib, salom soladi. Qiz-juvonlar uning tavoze bilan egilib salom berishini zo'r xursandchilik bilan olqishlaydilar. Erkakcha kiyingan xotin bilan Ashshadarozi rolini bajarayotgan ayol o'rtasidagi aytishuv esa davom

ettiriladi. Keltirilgan barcha marosimlar mag‘zida xalqimizning qadim qish va yoz haqidagi dunyoqarashlari, mifologik tasavvurlar tizimi turadi.

Ko‘pgina adabiyotlarda ushbu tizim aniq aks etgan: Tavsifi Yoz (ko‘klam) Qish (kuz) Marosimi, «Boychechak» marosimi Ko‘k bo‘ri (ko‘pkari, uloq xalq o‘yini) O‘simlik timsoli Boychechak Urug‘ (tariq, bug‘doy), Zoomorfik timsol Echki (uloq) Bo‘ri, Insoniy timsol Qiz-Yigit 52 Asosiy qo‘shiqlari «Boychechak», «Ashshadarozi», «Qoshingni qaro deydilar» o‘yin raqslari «Kichkinajon kichkina», «Gurgak». Muqaddas taomi Sumalak Yorma (halim) Yulduzlari Qambar Hulkar Xalqimizning bahor fasli bilan bog‘liq an‘anaviy marosimlaridan biri «Halinchak uchish» yoki «Arg‘imchoq uchish» marosimidir. An‘anaga ko‘ra, bayram kunlari qiz-juvonlar to‘planishib, bog‘sayriga chiqqanlar. Azim o‘riklarning baquvvat shoxlariga arqon tashlab, arg‘imchoq – halinchaklar yasashgan, hamma navbati bilan arg‘imchoq uchgan. Buxoro viloyatining Qorako‘l tumanidagi Tangachar qishlog‘ida yashovchi Yaxshigul momo Mulla Niyozberdi qizining aytishicha, kimki Navro‘zda arg‘imchoq uchsa, yil bo‘yi bilib-bilmay qilgan gunohlari «to‘kilarmish». Shu bois, kekxa momolar ham «Arg‘imchoq uchsa, savob bo‘ladi! Og‘irligimiz yerga to‘kiladi, qushdek yengil bo‘lamiz!» – deyishib, hazil-huzul bilan arg‘imchoq uchishgan. Nabiralari esa «momolarimizning yoshiga yetaylik» degan ezgu niyatda arg‘imchoqning ipidan tutib harakatlantirganlar.

Xalqimizning Navro‘z bayrami bilan aloqador marosimlari sirasiga kiradigan an‘anaviy «Qizil gul» sayli agrar kultlar va hosildorlik g‘oyasini o‘zida mujassamlashtirgan qadimiy umumxalq tantanalaridan biridir. «Qizil gul» sayli o‘ziga xos qo‘shiqlar tizimiga ega bo‘lgan qadimiy mavsumiy tantanalardan biri bo‘lib, har yili bahorda qizil gullar ochilgan paytda an‘anaviy tarzda o‘tkazib kelingan. U o‘z tarkibiga xalq qo‘shiqchilik san‘ati, o‘yin folklori, raqs, xalq teatri, hunarmandchilik, urf-odat va marosimlarni qamrab olgan ma‘naviy qadriyat namunasi sanaladi.

Yomg‘ir chaqirish bilan bog‘liq marosimlarning keng tarqalgan ko‘rinishi «Sust xotin» deb atalgan bo‘lib, bu marosimga oid ilk ilmiy qayd muallifi o‘lkashunos G.Arandarenkodir. U o‘zining 1877-yilda yozilgan Zarafshon vohasi aholisining metereologik qarashlariga oid bir maqolasida yomg‘ir yog‘dirish marosimi bilan bog‘liq «Sust xotin» marosimi qo‘shig‘ining bir namunasini keltirgan. Unga ko‘ra, mazkur marosimda quyidagi qo‘shiq ijro etilgan: Yomg‘ir yog‘sin, Susxotin, Arpa pishsin, Susxotin, Sigir iysin, Sust xotin. Ko‘klam qurg‘oq kelib lalmiga ekilgan bug‘doy o‘smay qolsa, o‘n-o‘n besh chog‘li yigit-yalanglar yig‘ilishib, bir bolani eshakka teskari mindirib, qo‘liga suv to‘lg‘azilgan kadini tutqazib qo‘yishadi. Ikkita toshbaqani tutib kelib, oyog‘iga ip bog‘lab, eshakka osishadi. Joni og‘rigan jonivorlar zorlanib ovoz chiqaradi. Eshak ustidagi bola esa qo‘lidagi kadiga solib qo‘yilgan naychani aylantirib, toshbaqa ovozigacha monand holda «g‘urr-g‘urr» deb baqiradi. Shunday qilib, yigitlar uyma-uy yurishar, har uyga borganda eshak mingan bola: «Voy, jonim! Kuydim-ey! Kuydim-ey!» - debqichqiradi. Xonadon sohibi bo‘lsa bir chelak suv chiqarib haligi bolaning ustiga sepadi. Yigitlar uy egasi bergan don-dun yoki boshqa biror yegulikni olib qo‘shiq aytgancha boshqa hovli tomon yurishadi: Havo yog‘mas bo‘larmi, Tomchi tommas bo‘larmi, Saksondagi kampirlarni, Suv oqizmas bo‘larmi, Sust xotin-o, sust xotin, Ko‘ylaklari bo‘z xotin. Dehqonlarni g‘am bosdi, Omochlarni chang bosdi, Havo yog‘sin zarchalab, Bug‘doy

bo'lsin shoxchalab, Sust xotin-o, sust xotin, Ko'ylaklari bo'z xotin. Ko'lbuloqlik Sa'dulla Mirsaparovning xotirlashicha, «Sust xotin» marosimini o'tkazayotganda dehqonlar omochlarining uchini tepaga qaratib qo'yishgan. Omochning tig'iga bitta toshbaqani osib qo'yib qiynaganlar. Go'yo jonivorning qiynalganini ko'rib rahmi kelgan Xudo yomg'ir yuboradi deb umid qilganlar. Ayollar esa uyma-uy yurishib, «Sust xotin» qo'shig'ini aytishgan. Uy egasi bug'doy chiqarib bersa, xotinlar: «Oblohu akbar! Guldur momo, Jaldir momo kelsin, yomg'ir yog'sin, hammamiz seroblikka chiqaylik!» – deb niyat qilisharkan. Marosim nihoyasida yig'ilgan dondundan osh pishirib, elga tarqatadilar. Yozgi marosimlar folklori janrlari: shamol chaqirish («Yo Haydar») va shamol to'xtatish marosimlari («Choy momo», «Yalli momo»), «Haqullo». Marosimning uchinchi lokal varianti Sayram tumanining Pushkin nomli jamoa xo'jaligida qayd qilingan.

Hozirda ta'lim-tarbiya tizimida asl milliy qadriyatlarga tayanish tobora qaror topib bormoqda va ko'ngil tarbiyasiga, ya'ni inson ma'naviyatini shakllantirishga birlamchi vazifa sifatida yondashish ustuvor bo'lib bormoqda. Binobarin, yosh avlodni yoshligidan ma'naviyatli qilib tarbiyalashga e'tibor berib borilsa, u o'zining katta samarasini beradi. Bolalarimizda kitobga mehr, ishtiyoq uyg'otish uchun, avvalo, o'zimiz unga to'g'ri munosabatda bo'lishimiz lozim. Adabiyotga mehr qo'yishning o'zida bir hikmat bor.

Adabiyotlar:

1. Jahongirov G'. O'zbek bolalar folklori. –T.: O'qituvchi 1975.
2. Safarov O. O'zbek bolalar poetik folklori.– T.:O'qituvchi, 1985.
3. Boychechak. Qo'shiqlar.–T.:1984.
4. Turdimov Sh. Go'ro'g'li» dostonlarining genezisi va tadrijiy bosqichlar. – Toshkent: Fan, 2011.
5. Turdimov Sh. Etnos va epos. –Toshkent: O'zbekiston, 2012. 112 b.
6. Eshonqul J. Epik tafakkur tadriji. – Toshkent: Fan, 2006. 120 b.
7. Eshonqul J. O'zbek folklorida tush va uning badiiy talqini. – Toshkent: Fan, 2011.

TILSHUNOSLIKNING NAZARIY VA AMALIY MASALALARI

MATSABIROVA DURDONA MAKSUDJON QIZI

(Urganch davlat universiteti, Filologiya va tillarni o'qitish (nemis tili) ta'lim yo'nalishi
2-bosqich talabasi

e-mail: durdonamatsabirova@gmail.com

Ilmiy rahbar: YUSUPOVA GULXUMOR

(Urganch davlat universiteti, Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasi o'qituvchisi)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15049246>

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikning nazariy va amaliy masalalari tahlil qilinadi. Tilshunoslikning asosiy nazariy yo'nalishlari – fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika, pragmatika va sotsiolingvistika kabi sohalar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, amaliy tilshunoslikning tarjima nazariyasi, kompyuter lingvistikasi, xorijiy tillarni o'qitish metodikasi hamda huquqiy lingvistika kabi yo'nalishlari yoritiladi. Maqolada zamonaviy texnologiyalar va sun'iy intellektning tilshunoslikdagi roli ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Tilshunoslik, fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika, pragmatika, sotsiolingvistika, tarjima nazariyasi, kompyuter lingvistikasi, kognitiv tilshunoslik, huquqiy lingvistika, xorijiy tillarni o'qitish, sun'iy intellekt.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical issues of linguistics. The main theoretical directions of linguistics phonology, morphology, syntax, semantics, pragmatics, and sociolinguistics are examined. In addition, practical aspects such as translation theory, computational linguistics, foreign language teaching methodology, and legal linguistics are discussed. The article also highlights the role of modern technologies and artificial intelligence in linguistics.

Keywords: Linguistics, phonology, morphology, syntax, semantics, pragmatics, sociolinguistics, translation theory, computational linguistics, cognitive linguistics, legal linguistics, foreign language teaching, artificial intelligence.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические вопросы лингвистики. Анализируются основные теоретические направления лингвистики, такие как фонология, морфология, синтаксис, семантика, прагматика и социолингвистика. Также обсуждаются прикладные аспекты, включая теорию перевода, компьютерную лингвистику, методику преподавания иностранных языков и юридическую лингвистику. В статье подчеркивается роль современных технологий и искусственного интеллекта в лингвистике.

Ключевые слова: Лингвистика, фонология, морфология, синтаксис, семантика, прагматика, социолингвистика, теория перевода, компьютерная лингвистика, когнитивная лингвистика, юридическая лингвистика, преподавание иностранных языков, искусственный интеллект.

KIRISH. *Tilshunoslik – inson tilini ilmiy o‘rganadigan fan bo‘lib, u nazariy va amaliy jihatlarini o‘z ichiga oladi. Tilshunoslik nafaqat til tizimini tushunish, balki uni amaliy jihatdan qo‘llash, tarjima, lingvistik texnologiyalar va til o‘rgatish jarayonlarini o‘rganish bilan ham shug‘ullanadi. Ushbu maqolada tilshunoslikning asosiy nazariy yo‘nalishlari va amaliy masalalari tahlil qilinadi.*

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tilshunoslik bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar uzoq tarixga ega bo‘lib, u turli maktab va yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Tilshunoslikning dastlabki asoslari qadimiy yunon va rim faylasuflari – Aristotel, Platon, Varro asarlarida aks etgan. Keyinchalik Ferdinand de Sossyur (Course in General Linguistics, 1916) tilshunoslikni mustaqil fan sifatida shakllantirdi va strukturalizm yondashuvini asos soldi.

XX asrda Noam Xomskiy generativ grammatika nazariyasini ishlab chiqdi [2]. Shu bilan birga, XX-XXI asrlarda tilshunoslikda sotsiolingvistika (William Labov), pragmatika (John Searle, Paul Grice), kognitiv tilshunoslik (George Lakoff) va hisoblash lingvistikasi kabi yo‘nalishlar rivojlandi.

O‘zbek tilshunosligida ham nazariy va amaliy tadqiqotlar davom etmoqda. Xususan, Mahmudov va Jo‘raev tomonidan o‘zbek tilining leksikologik va stilistik jihatlarini tahlil qilingan [8]. Jo‘raev esa o‘zbek tili sintaksisi va gap tuzilishini batafsil o‘rgangan [10]. Shu bilan birga, Rasulov tilshunoslikning umumiy nazariy asoslarini tahlil qilib, uning turli yo‘nalishlarini yoritgan [9].

Shunday qilib, tilshunoslik nazariy va amaliy jihatlarining uyg‘unligi asosida rivojlanishi zarur. Nazariy yondashuv til tizimining ichki mexanizmlarini ochib bersa, amaliy tadqiqotlar uning turli sohalarda qo‘llanilishiga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda til birliklarining tuzilishi va funksiyalarini tahlil qilish uchun tavsifiy, qiyosiy-tipologik va struktur-semantik metodlar qo‘llanildi. Pragmatik va sotsiolingvistik yondashuvlar tilning kommunikativ hamda ijtimoiy jihatlarini o‘rganishga yordam berdi. Tarixiy-komparativ metod esa til birliklarining rivojlanishini tahlil qilish uchun ishlatildi. Shu tariqa, tadqiqotning nazariy va amaliy asoslari kompleks tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tilshunoslikning nazariy jihatlarini

Til murakkab tizim bo‘lib, u turli darajalardagi birliklarni o‘z ichiga oladi va quyidagi asosiy bo‘limlarga ajratiladi:

Fonologiya – tilning tovush tizimini o‘rganadi. Har bir tilning o‘ziga xos fonetik va fonologik xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular fonemalar tizimi, urg‘u, intonatsiya va boshqa fonetik hodisalarni qamrab oladi.

Morfologiya – so‘zlarning tuzilishi va shakllanish qoidalarini o‘rganadi. Bu bo‘limda so‘z yasash, so‘z turkumlari va morfologik paradigmalar tahlil qilinadi.

Sintaksis – gaplarning tuzilishini, so‘zlarning o‘zaro bog‘lanish qonuniyatlarini o‘rganadi. Sintaksis doirasida so‘z birikmalari, gap tuzilmalari va sintaktik birliklarning mantiqiy aloqalari tadqiq qilinadi.

Semantika – soʻz va gaplarning maʼnosini oʻrganadi. Semantik tadqiqotlar doirasida soʻz maʼnolarining shakllanishi, polisemantik birliklar, sinonimiya, antonimiya, metafora va boshqa maʼno hodisalari tahlil qilinadi.

Pragmatika – tilning nutqiy holatlardagi ishlatilishini oʻrganadi. Bu boʻlimda kontekst, nutq aktlari, maqsadli kommunikatsiya, implikatura va ijtimoiy omillar tahlil qilinadi [4].

Sotsiolingvistika – til va jamiyat oʻrtasidagi bogʻliqlikni oʻrganadi. Bu yoʻnalish doirasida dialektlar, kasbiy jargonlar, bilingvizm, diglossiya, ijtimoiy dialektlar va til oʻzgarishlari kabi hodisalar tadqiq qilinadi [3].

Tarixiy va qiyosiy tilshunoslik – tillarning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash va ularning kelib chiqishini oʻrganadi. Qiyosiy-genealogik usul yordamida turli tillarning qarindoshlik munosabatlari aniqlanadi va ularning umumiy ildizlari tadqiq qilinadi.

Kognitiv tilshunoslik – til va tafakkur oʻrtasidagi oʻzaro aloqani oʻrganadi. Bu yoʻnalish inson ongida til birliklarining shakllanishi, tushunilishi va qoʻllanilishi bilan bogʻliq jarayonlarni tadqiq qiladi.

Shunday qilib, tilshunoslik turli yoʻnalishlarda tadqiq qilinadigan keng qamrovli fan boʻlib, uning har bir boʻlimi tilning oʻziga xos jihatlarini yoritadi.

Tilshunoslikning amaliy jihatlarini

Amaliy tilshunoslik va tarjima nazariyasi

Tilshunoslikning amaliy sohasi turli yoʻnalishlarni oʻz ichiga oladi. Xususan, tarjima nazariyasi turli tillar oʻrtasida ekvivalentlikni taʼminlash, semantik va stilistik tafovutlarni oʻrganish bilan shugʻullanadi.

Kompyuter lingvistikasi va sunʼiy intellekt

Zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi bilan tilshunoslikning amaliy sohasi kengayib bormoqda. Mashinaviy tarjima, ovoz tanish tizimlari va sunʼiy intellekt asosida ishlab chiqilgan lingvistik dasturlar tilshunoslikning amaliy muammolariga yechim topishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xorijiy tillarni oʻqitish metodikasi

Tilshunoslikning amaliy jihatlaridan biri xorijiy tillarni oʻqitish metodikasi. Zamonaviy yondashuvlar, jumladan, kommunikativ metod, interaktiv taʼlim va multimediya texnologiyalaridan foydalanish til oʻrganish jarayonini samarali qiladi.

Huquqiy va sud lingvistikasi

Huquqiy lingvistika huquqiy matnlarni tahlil qilish, qonunlarning aniq tushunilishini taʼminlash bilan shugʻullanadi. Sud lingvistikasi esa nutqiy ekspertiza va sud jarayonlarida lingvistik dalillardan foydalanish sohasini oʻrganadi.

Tilshunoslikning nazariy va amaliy masalalarini tahlil qilishda til tizimining tuzilishi, rivojlanishi va qoʻllanilishiga oid muhim jihatlar koʻrib chiqildi. Nazariy tilshunoslik nuqtayi nazaridan, fonologiya, morfologiya, sintaksis va semantika kabi asosiy boʻlimlarning oʻzaro bogʻliqligi tahlil qilindi. Qiyosiy-tipologik tadqiqotlar shuni koʻrsatdiki, turli tillarning grammatik va semantik xususiyatlari oʻrtasida umumiylik va tafovutlar mavjud boʻlib, bu lingvistik universalialarni aniqlashda muhim rol oʻynaydi.

Amaliy tilshunoslik jihatidan esa tarjima, til oʻqitish, sotsiolingvistik hodisalar va pragmatik omillar tadqiq etildi. Tilning kommunikativ funksiyalari va ijtimoiy omillar taʼsirida oʻzgarishi sotsiolingvistik yondashuv asosida tahlil qilindi. Shuningdek, til

birliklarining kontekstga qarab qanday ma'no kasb etishi va nutq jarayonida qanday shakllanishi pragmatik tadqiqotlar asosida o'rganildi.

Umuman olganda, nazariy tilshunoslik til tizimini ilmiy jihatdan asoslashga xizmat qilsa, amaliy yo'nalish uning turli sohalarida qo'llanilishini tahlil qilish imkonini beradi. Shu sababli, tilshunoslik nazariy va amaliy jihatlarining uyg'unligi asosida o'rganilishi zarur.

XULOSA. Tilshunoslik fani nazariy va amaliy jihatdan keng qamrovli bo'lib, inson nutqi, til tizimi va uning qo'llanilishiga oid muhim masalalarni o'rganadi. Ushbu maqolada tilshunoslikning asosiy yo'nalishlari – fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika, pragmatika, sotsiolingvistika kabi nazariy jihatlar hamda tarjima nazariyasi, xorijiy tillarni o'qitish metodikasi, kompyuter lingvistikasi va sun'iy intellekt kabi amaliy jihatlar tahlil qilindi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, tilshunoslik nafaqat tilning ichki tuzilishini tushuntirish, balki uning jamiyatdagi o'rnini, madaniy ta'sirini va texnologiyalar bilan integratsiyasini ham o'rganishi zarur. Xususan, nazariy tilshunoslik til birliklarining strukturaviy va funksional jihatlarini ochib beradi. Amaliy tilshunoslik esa tarjima, xorijiy tillarni o'qitish, kompyuter lingvistikasi va sun'iy intellekt sohalarida muhim natijalarga olib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Xalqaro manbalar:

1. Saussure F. de. *Umumiy tilshunoslik kursi*. McGraw-Hill, 1916.
2. Chomsk N. *Sintaktik tuzilmalar*. Mouton, 1957.
3. Lab V. *Sotsiolingvistik naqshlar*. University of Pennsylvania Press, 1972.
4. Grice, P. *So'zlarning ishlatilishi bo'yicha tadqiqotlar*. Harvard University Press, 1989.
5. Lakoff G., & Johnson, M. *Biz yashayotgan metaforalar*. University of Chicago Press, 1980.

O'zbek tilshunosligiga oid adabiyotlar:

6. Karimov I. A. *Ona tilimiz – milliy o'zligimiz ifodasi*. O'zbekiston, 1995.
7. G'ulomov U., & Mahmudov, N. *O'zbek tilining nazariy grammatikasi*. Fan, 2005.
8. Mahmudov N., & Jo'raev, N. *O'zbek tilining leksikologiyasi va stilistikasi*. O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2010.
9. Rasulov A. *Tilshunoslikka kirish*. Universitet, 2013.
10. Jo'raev N. *O'zbek tili sintaksisi va gap tuzilishi*. Fan, 2007.

FOLKLORDA MAXSUS JANRLARNING BOLALAR TARBIYASIDAGI AMALIY O'RNI

Eshmurzayev Yusuf Meylikulovich

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

"Folklor va etnografiya" kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15179963>

Anotatsiya: *Ushbu maqolada xalq og'zaki ijodi hamda Folklorda maxsus janrlarning namunalarining bolalar tarbiyasidagi amaliy o'rni haqida so'z boradi. Xalq og'zaki ijodining janrlaridan bo'lgan dostonlar, ertaklar, miflar, qo'shiqlar, asotirlar hamda rivoyatlar, ajdodlarimizning shonli o'tmishi, ertangi kunga ishonchi aks etgan filmlar yosh tomoshabinlarga ta'siri aks etgan. Zero, xalq og'zaki ijodida xalqning olam haqidagi tushunchasi, didi, ijtimoiy, tarixiy, siyosiy, falsafiy va badiiy estetika mujassamlashgan bo'lib, yosh avlod tarbiyasidagi o'rni haqida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *folklor, animatsiya, film, tomoshabin, ssenariy, yozuvchi, dostonlar, noyob urf-odatlar, folklor janrlari, maqollar.*

Аннотация: *В статье рассматривается практическая роль устного народного творчества и примеры отдельных жанров фольклора в воспитании детей. Эпосы, сказки, мифы, песни, легенды и повести, жанры народного творчества, кинофильмы, отражающие славное прошлое наших предков и их веру в будущее, оказали влияние на юных зрителей. Ведь устное народное творчество воплощает в себе мировоззрение народа, его вкусы, социальную, историческую, политическую, философскую, художественную эстетику, говорит о его роли в воспитании подрастающего поколения.*

Ключевые слова: *фольклор, анимация, фильм, зритель, сценарий, писатель, былины, самобытные традиции, фольклорные жанры, пословицы.*

Abstract: *This article discusses the practical role of oral folk art and examples of special genres in folklore in the upbringing of children. Epics, fairy tales, myths, songs, legends and legends, films reflecting the glorious past of our ancestors and their faith in the future, have an impact on young viewers. After all, oral folk art embodies the people's understanding of the world, tastes, social, historical, political, philosophical and artistic aesthetics, and its role in the upbringing of the younger generation is discussed.*

Key words: *folklore, animation, film, viewer, screenplay, writer, tradition, folkloric genre, proverbs.*

Xalq og'zaki ijodi barcha san'atning kelib chiqishiga sabab bo'lib, boshqa ko'plab san'at turlari bilan hamohang holda o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan noyob san'at turidir. Bu sohaga musiqa, raqs, hunarmandchilik, tasviriy san'at, san'at va boshqa san'at turlari kiradi. Boshqacha aytganda, og'zaki ijodiyot xalqning o'tmishi, buguni va kelajagini ifodalovchi, uning taqdiri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ijodiy jarayondir. Shuning

uchun ham allomalarimiz uni xalq adabiyoti deb atashgan. Xalq nima ekanligini bilish uchun avvalo uning xalq og‘zaki ijodiga nazar tashlash kerak.

Xalq amaliy san‘ati to‘g‘ri ma’noda doimiy o‘zgarish, doimiy harakatda bo‘ladigan san‘atdir. Ya’ni, xalq og‘zaki ijodi namunalari har bir spektaklda an‘analar uzviyligi saqlanib qolgan holda muntazam yangilanib, o‘zgartirilib, takomillashtirib boriladi. Shuning uchun ham xalq amaliy san‘ati namunalari ko‘p turfa xillarga ega. Bu o‘zgaruvchanlik folklorning o‘ziga xosligining muhim jihatlaridan biridir.

Har qanday san‘atning ibtidosi xalq og‘zaki ijodida, degan fikr bugun paydo bo‘lmagan. Bu ko‘p yillik hayotiy kuzatishlar, ilmiy tajribalar mahsulidir. Darhaqiqat, tasviriy san‘at, hunarmandchilik, musiqa, raqs, san‘at va hokazolarning kelib chiqishi bevosita xalq og‘zaki ijodiga, xalqning dastlabki tasavvur va e’tiqodiga borib taqaladi.

Mifologik tushunchaga ko‘ra, o‘tmish ibtidoning boshlanishi, tartibsizlikning fazoga aylanishidir. Shuning uchun ertaklarimiz “Bir zamonlar, bir zamonlar, o‘tmishda” deb boshlanadi. Siz aytganingizdek, bu har qanday xalqning son-sanoqsiz, sof, badiiy tarixidir. Biz hayotiy asosga ega bo‘lmagan haqiqiy bo‘lmagan, badiiy mato haqida gapirmayapmiz. Balki bu yarim afsona, yarim haqiqat, mifologik qobiqqa o‘ralgan o‘tmishdir.

Ertakdan farqli o‘laroq, hikoya qiluvchi ham, tinglovchi ham voqeaning haqiqat ekanligiga ishonadi. Qolaversa, doston ajdodlarning muqaddas xotirasi, shonli tarix haqidadir. Bu shonli voqealar avloddan-avlodga tarannum etilgan, o‘tib kelayotgan va ijro etilgan davrda davom etmoqda. Bugungi kunning shiddati tez va shunga mos ravishda talab va imkoniyatlar kengaymoqda. Bugun farzandlarimiz o‘z hayotini zamonaviy texnologiyalarsiz tasavvur qila olmaydi, shuning uchun ularning ehtiyojlarini hisobga olishimiz kerak.

Yuzlab ertaklarimiz, o‘nlab dostonlarimiz asosida multfilmlar, kinolar, kompyuter va mobil telefon o‘yinlari, elektron dasturlar yaratsak edi! Xalq o‘yinlaridan tortib dostonlarigacha bo‘lgan butun og‘zaki nutq jarayonini aks ettiruvchi audio va video tasvirlarni istalgan do‘kondan xarid qilish imkoningiz bo‘lsa!

Bugun bu biroz xayoldek tuyulishi mumkin, lekin, albatta, biz bunga erishamiz. Chunki globallashuvning shafqatsiz talotumida millat bo‘lish, ulug‘ bo‘lish, o‘z nomi va ruhi bilan yashash talabidir. Buning uchun folklor hamisha yordamimizga keladi, folklor qutqaradi. Keyingi yillarda o‘zbek xalq og‘zaki ijodida boshqa xalq va xalqlar folkloriga nisbatan qiyosiy mulohazalar ko‘proq qiziqish uyg‘otdi. Mustaqillik yillarida adabiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yishda xalq adabiy taraqqiyoti bosqichida yaratilgan qator janrlar – ertak, doston, tantanali folklorning o‘ziga xos xususiyatlarini qiyoslash juda muhim.

Xalqlarning milliy g‘oya va ruhiyatini she’riy aks ettiruvchi folklor namunalari o‘zining teran mafkurasi, badiiyligi bilan diqqatga sazovordir. Ular ajdodlarimizning ko‘p asrlik orzu-umidlari, intilishlari, ozodlik va ozodlik uchun kurashlari, bu yo‘lda kechgan iztirob va iztiroblar, fe‘l-atvor, o‘ziga xos an‘analar, bunyodkorlik va bunyodkorlik salohiyatini milliy mentalitetning muhim xususiyatlari sifatida ko‘radilar. Binobarin, jamiyat taraqqiyoti, ma’naviy olamini boyitishda yetakchi o‘rin tutgan xalq og‘zaki ijodi namunalari to‘plash, nashr etish, o‘rganish, ularni boshqa xalqlar og‘zaki ijodi

namunalari bilan qiyoslash, o'xshashlik va farqlarini keltirish va navigatsiyaga qo'shish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir.

Tarixchilar tarixiy voqealar xalq og'zaki ijodida qanday aks etishini o'rganadilar. Etnograflarni xalq urf-odatlarini, san'atshunoslarni esa xalq musiqasi, raqslari, o'yinlari va boshqalar qiziqtiradi. Tilshunoslar xalq og'zaki ijodi tilining sheva va shevalarini, adabiyotshunoslar esa folklor asarlarining yozma adabiyot bilan aloqasini tadqiq qiladilar. Xalq og'zaki ijodi asarlari xalq hayotini aks ettiradi, xalqning dunyo haqidagi tushunchasini, didini, ijtimoiy-tarixiy, siyosiy, falsafiy va badiiy estetikasini o'zida mujassam etadi. Xalq og'zaki ijodi xalqning o'zi haqidagi badiiy xotirasidir.

Gap an'anaviy xalq og'zaki ijodi va uning bugungi holati muammosining ajralmas qismi sifatida keng ma'noda xotirani asrab-avaylash, uni mukammal holatda kelajak avlodlarga yetkazish masalasidir. Mantiqan aytganda, xalq tirik ekan, og'zaki ijodi ham shunday. Bu inkor etib bo'lmaydigan haqiqatdir. Lekin xalqning o'zi ham, ular yaratgan asarlar ham tarixiy tushunchalardir. Demak, vaqt o'tishi bilan xalqning moddiy ahvoli, ma'naviy qiyofasi o'zgaradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, xalq badiiy dahosi yaratgan ma'naviy boylik – xalq og'zaki ijodi o'z o'rnini yangi-yangi ijodlarga bo'shatishi tabiiy. An'anaviy folklor faqat xalq xotirasida saqlanib qolgan. Folklor janrlari bir-biridan faollik darajasi, omma orasida tarqalish ko'lami bilan farqlanadi. Ba'zi janrlar maxsus tayyorgarlikdan o'tgan shaxslar tomonidan ijro etiladi, boshqalari esa ko'p miqdorda ijro etiladi. Masalan, dostonlarni professional baxshilar ijro etishsa, ertaklar ham asosan hikoyachilar orqali ijro etiladi.

Xalq og'zaki ijodining ko'plab janrlarida, jumladan, xalq ertaklarida, tarixiy va lirik qo'shiqlarda ham voqelik, ham bosh qahramon realistik ifodalangan. Ko'pgina folklor janrlaridagi asarlarda qahramonni badiiy tasvirlash tamoyillari umumiydir. Xalq ideal xislatlarga ega bo'lgan, ommaga ergashadigan qahramonnigina tan oladi. Shuning uchun ham folklordagi qahramonlar beqiyos ideallashtirilgan. Xalq og'zaki ijodi asarlarida ijobiy qahramon yozma adabiyotdagi kabi psixologik xususiyatlarda emas, balki uning hayoti, xulq-atvori, xatti-harakati va faoliyatining alohida sahnalarida namoyon bo'ladi. Demak, xalq og'zaki ijodi yozma adabiyotdan yuqorida tahlil qilingan bir qator xususiyatlari bilan ajralib turadi. Biroq u inson tarbiyasida o'zining ulkan ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatiga ko'ra yozma adabiyot bilan ko'p umumiyliklarga ega.

Olimlar to'g'ri ta'kidlaganidek, afsonalar ilmiy g'oyalar rivojida, falsafa, adabiyot, tasviriy san'at, haykaltaroshlik, me'morchilik, musiqa, teatr san'atining paydo bo'lishida o'ziga xos manba bo'lib xizmat qilgan. Eng qadimgi ertaklarda turli xalq urf-odatlarini, urf-odatlarini, qabila urf-odatlarini tasvirlangan. Yoki ularni ibtidoiy miflarning syujeti (realligi)dan kuzatish mumkin. Vaqt o'tishi bilan insoniyat jamiyati taraqqiyoti bilan ertak va afsonalar bolalar tomonidan "o'zlashtirildi" (yoki kattalar bir paytlar o'zlari uchun yaratgan eng yaxshi narsalarni kichkintoylarga sovg'a qilishdi), keyinchalik jahon adabiyotining yorqin namunalari bilan birga "Robinzon Kruzo", "Gulliver".

Xalq og'zaki ijodi folklor janrlarini uchta adabiy turda o'rganadi. Ekskursiya tushunchasi keng ma'noga ega. U turli janrlarni qamrab oladi. Turlar voqelikni tasvirlash tabiati bilan farqlanadi. Dostonda voqelikni syujet-rivoyat shaklida obyektiv aks ettirsa, lirikada shaxsning voqelik haqidagi taassurotlari, ichki kechinmalari subyektiv tarzda

tasvirlanadi; dramaturgiya esa personajlarning nutqi va harakati orqali hayot manzaralarini aks ettiradi. O'zbek xalq og'zaki ijodining janrlari birdaniga va bir vaqtda paydo bo'lmagan. Xalq og'zaki ijodining eng qadimiy janrlari mif, rivoyat, so'zli sehrli qo'shiqlar, shuningdek, mavsumiy marosim qo'shiqlariga asoslanadi, keyingi bosqichda ertak, doston, maqol va topishmoqlar, so'ngra latifalar, xalq dramalari, askiya, tarixiy qo'shiq kabi janrlar. Tarixan shu tarzda shakllangan o'zbek xalq og'zaki ijodining janrlar tizimi o'z taraqqiyoti davomida rivojlanib, takomillashib, hatto yo'q bo'lib ketgan. Ingliz folklor janrlari ham birinchi navbatda miflardan dostonlarga, dostonlardan ertaklarga, dostonlardan tarixiy va romantik qo'shiqlargacha.

Jahon adabiyoti juda chuqur tarixga ega. Bu tarixning asosi sifatida keyingi yillarda folklor janrlari keng tadqiq etilmoqda. Xalq og'zaki ijodini qiyosiy o'rganish xalqlar o'rtasidagi adabiy muhit va jarayonning o'xshash tomonlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Xalq pedagogikasi barkamol avlod tarbiyasi, uning kamolotiga oid barcha masalalarni o'zida mujassam etgan. Shunga ko'ra barkamol shaxs vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, ahillik, ilm va kasb-hunarga mehr-muhabbat, adolatlilik, ziyraklik, tashabbuskorlik, e'tiqod va sadoqatlilik, oqibatlilik, odoblilik, kabi fazilatlarga ega bo'lishi, shu bilan birga chuqur ilm egallashi, vaqtning qadriga yetishi, xalq udumlari va milliy urf-odatlarini yaxshi bilishi va qadrlashi, diniy ta'limotlarni tog'ri tushunishi, muomala odobi va kiyinish madaniyatiga rioya qilishi lozimligi uqtirilgan.

Bu fazilatlarning aksi bo'lgan nodonlik, badxulqlilik, manmanlik, qo'rqqoqlik, yolg'onchilik, odobsizlik, insofsizlik, sabrsizlik, baxillik, kibru-havo, hasadgo'ylik, farosatsizlik kabi illatlardan xoli bo'lishi talab etilgan. Ana shu ijobiy fazilatlarni yoshlar tarbiyasiga singdirish va illatlardan yiroq tutish yoki xoli qilish bo'yicha xalq pedagogikasida qator tarbiya metodlari, usul va vositalari mavjud.

O'git-nasihat qilish, ibrat-o'rnak ko'rsatish, rag'batlantirish va qoralash kabi metodlarni xalqimiz asrlar davomida qo'llab kelgan bo'lib, uning quyidagi ijobiy shakllari:

- tushuntirish;
- o'rgatish, mashq qildirish;
- odatlantirish;
- kun tartibini rejalashtirish;
- yaxshi xislat va ishlarga undash;
- iltimos qilish;
- istak bildirish;
- maqtash;
- rahmat aytish, minnatdorchilik bildirish;
- ma'qullash;
- olqish aytish;
- dou qilish;
- alqash;
- tasalli berish;
- mukofotlash, taqdirlash;
- ishonch bildirish;
- oqlash;

- vasiyat qilish;

Shuningdek, xalq pedagogikasida o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda quyidagi holatlar qoralanadi:

- ta'qiqlash, ma'n etish;

- buyurish;

- ta'na, o'pka-gina qilish;

- talab qilish;

- uyaltirish;

- yolvorish va ko'ndirish;

- tanbeh qilish;

- majbur qilish;

- nafrat bildirish;

- masxara qilish;

- douyibad qilish;

- koyish va qarg'sh;

- ayblash va uyaltirish;

- oq qilish;

- ont-qasam ichirish;

- aybiga iqrar qildirish;

- ishonchsizlik bildirish;

- zarda qilish;

- ko'r-ko'rona ishonish;

- yomonlash va vaysash;

- urishish;

- qo'rqitish;

- gapirmasdan qo'yish;

- jismoniy jazo berish va h.

Tarbiya metodlari ichida eng ko'p qo'llanadigan turi namuna, ibrat ko'rsatish, ya'ni o'rnak bo'lishdir. Buni ikki xil yo'nalishda amalga oshirish mumkin. Birinchisi, yaxshi fazilatlarga ega bo'lgan insonlarning ibratli jihatlarini ko'rsatish orqali undan o'rnak olishga undalsa, ikkinchisi salbiy axloqli kishilarning nojo'ya ishlarini ko'rsatish bilan undan nafratlanishga o'rgatiladi.

Adabiyotlar:

1. Jahongirov G'. O'zbek bolalar folklori. –T.: O'qituvchi 1975.
2. Safarov O. O'zbek bolalar poetik folklori.– T.:O'qituvchi, 1985.
3. Boychechak. Qo'shiqlar.–T.:1984.
4. Turdimov Sh. Go'ro'g'li» dostonlarining genezisi va tadrijiy bosqichlar. – Toshkent: Fan, 2011.
5. Turdimov Sh. Etnos va epos. –Toshkent: O'zbekiston, 2012. 112 b.
6. Eshonqul J. Epik tafakkur tadriji. – Toshkent: Fan, 2006. 120 b.
7. Eshonqul J. O'zbek folklorida tush va uning badiiy talqini. – Toshkent: Fan, 2011.

ФЕНОМЕН МЕРОНИМИИ И ЕЕ РОЛЬ В ЯЗЫКОЗНАНИИ

Эргашева Зилола Сайдуллаевна,

*Государственный институт искусства и культуры Узбекистана
преподаватель кафедры «Узбекская и мировая филология»*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15180016>

Аннотация: В статье ведется речь о совершенно новом для лингвистической науки термине и его особенностях на языковом уровне. Мероним – небольшая лексическая часть языковой единицы, представляющая собой часть целого. Оно основано на изучении явления меронимии и того факта, что оно тождественно явлению партонимии. Даются комментарии к исследованиям лингвистов по меронимии.

Ключевые слова: мероним, партоним, холоним, соотношение, части, целое, словарный, значение, отчества, лексикология.

MERONIMIYA HODISASI VA UNING LINGVISTIKADAGI O'RNI

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikdagi atama-meronim va uning til sathi doirasidagi xususiyatlari haqida so'z yuritiladi. Meronim bu til birligining kichik leksik qismi bo'lib, u butunning qismini ifodalaydigan kichik til butunligidir. Meronimiya hodisasining tadqiqi va partonimiya hodisasi bilan aynan bir xil ekanligi asoslangan. Tilshunos olimlarning meronimiya bo'yicha tadqiqotlariga sharhlar berilgan.

Kalitso'zlar: meronim, partonim, xolonim, qism-butun, munosabat, lug'aviy, ma'no, leksikologiya.

THE PHENOMENON OF MERONYMY AND ITS ROLE IN LINGUISTICS

Abstract: The article discusses a term that is completely new to linguistic science and its features at the linguistic level. A meronym is a small lexical part of a linguistic unit, which is a part of the whole. It is based on the study of the phenomenon of meronymy and the fact that it is identical to the phenomenon of partonymy. Comments are given on the research of linguists on meronymy.

Key words: meronym, partonym, holonym, part-whole, relationship, patronymic, dictionary meaning, lexicology.

Язык - социальное явление, его считают основным объектом средства общения между людьми, а язык, его формирование, структура и проявление как средства общения в ходе развития человечества - наука языкознание возникла на основе теоретических знаний в жизни общества, позже эти взгляды были связаны с

другими общественными и естественными науками. В результате данного процесса развитие языков взаимодействует друг с другом, и грамматика одного языка оказывает влияние на грамматику другого языка. Здесь особенности узбекского языка сравнивая русского и европейского языков. Языкознание как истинная наука сформировалось лишь в начале XX века в силу ряда факторов. Итак, язык имеет свою структурную формосистему и имеет более одного неразделимых элементов: словарный запас и грамматику; в то время как лексикон изучает словарное значение слов, грамматика изучает структуру слов в предложении. С. Усманов в своей книге «Введение в языкознание» отметил, что слово термин, до сих пор используемый в лингвистике, представляет собой одновременно лексему и словоформу/гlossарий. В данной работе при анализе меронимов и их лексических свойств рассматривается анализ их словоформ и парадигматических словообразовательных формул. Совершенно новый термин для науки языкознания — мероним (древнегреч. *míros* — «часть» и *опото* — «имя»), понятие, являющееся неотъемлемой частью другого. Мероним еще называют партонимом в другом смысле. (лат. *Pars*, р. п. — *partis* — «часть»). Холоним (др.-греч. как компонент первого). Термин меронимия (партонимия) считается термином нового направления в узбекском языкознании и впервые появляется в научной литературе в диссертациях системной лексикологии. В узбекском языкознании термин меронимия под названием партонимия был введен в науку в 90-е годы XX века представителями бухарской школы языкознания.

Слова в партонимической группе лексического значения делятся на два типа, такие как полное имя и причастие: дерево — полное имя, корень, тело, ветвь, лист — 4 части, такие как тело. Тело, рука, нога соединяются в определенном порядке и по правилам, образуя систему — «человек» как относительное целое. Сопоставительное изучение слов в партонимических группах лексического значения помогает глубже раскрыть значение лексических единиц.

Известно, что значение лексемы выражает восприятие существующих в сознании человека событий, поэтому возникает необходимость выражения отношений целое-часть в системе значений в языке. Меронимия и холонимия противоположны друг другу как семантические отношения. Например, термины «двигатель», «колесо» и «капот» являются меронимами термина «автомобиль». С другой стороны, термин «автомобиль» является холонимом терминов «двигатель», «колесо» и «капот». Термины «рука», «ступня», «шея» и «голова» являются меронимами термина «человек», а «человек» — меронимом терминов «рука», «нога», «капот». шея и голова относительно тихие.

Обзор литературы и методология исследования. В лингвистике термин меронимия впервые был введен русским учёным М.В. Оно было включено в науку Никитиным для выражения смысла фрагмента. Лингвисты Б. Киличев и А. Собиров одними из первых использовали термин меронимия в узбекском языкознании, на это явление отреагировали также Х. Нематов. Профессор А. Собиров так объясняет явление меронимии: «Дом» в целом состоит из частей фундамента, стены, пола, крыши, двери, окна. Если отделить от них «крышу» и сформировать поле на основе

родственных слов, то «крыша» останется целым названием по отношению к балке, шиферу, потолку, крыше и чердаку.

В узбекском языкознании явление меронимии изучается под названием партонимии. Известный ученый в области семантики М.В. По мнению Никитина, мнимоотношения являются важным фактором семантической упорядоченности словарей, поэтому они предстают как целостная иерархическая структура. Описание ученым явления меронимии является примером этой идеи. «Несомненно, отношения «целое-часть» охватывают весь мир снизу вверх, от микрокосма до макрокосмос, от частиц до галактик.

Они включают в части и целые вещи разного уровня сложности, выводя элементы системы на разные уровни иерархии. Эти отношения носят общий и глобальный характер. Изучая явление меронимии, можно прийти к выводу, что все существование: вещь, предмет, артикль представляет собой единое целое, оно обязательно делится на компоненты и части. Как заметил ученый-лингвист Б. Киличев, даже неделимый для современной науки электрон предполагается бесконечно делимым. Поскольку структурная сложность, делимость на части есть общий закон построения предметов существования, то этот закон должен отражаться в языке через сознание. На основе изложенной идеи можно сделать вывод, что любое целое имеет свои части, а части – мелкие части.

Целые-частные (меронимия-партонимия) отношения отражаются в языке, но теоретически в лингвистике не выделяются. Тем не менее лингвисты часто обращаются к этому вопросу в практике лексикографии и интерпретации значений слов. В частности, профессор Б. Менглиев определял партонимические (меронимические) отношения следующим образом: партонимические отношения — это отношения целого к части, а части к целому.

Меронимия (партонимия) – это целое и частичное соотношение между языковыми единицами. Целое образуется единством частей. Часть – это составная часть, составной элемент целого. Объективный мир имеет природу целого (системы), которое постепенно разделяется на части. Вся Вселенная, от галактики до элементов и частиц, находится в отношениях целого и части.

Даже в языке, который является отражением мироздания, важна связь целого и части, она показывает, что язык – это целое со ступенчатой структурой, состоящей из частей: текст – предложение, предложение – словосочетание, словосочетание – слово, слово – морфема, морфема – фонема. Отношение целого и части вместе с гипонимическим отношением обеспечивает целостность лексической системы. Известно, что все в объективной вселенной состоит из частей.

Исходя из этого, отношения партонимии часто встречаются в лексемах существительных, являющихся их названиями. Например, лексемы человек, голова, шея, тело, нога, рука образуют меронимическую связь. Человек – целое, голова, шея, тело, ноги, руки – части. Хотя гипонимия и партонимия являются категориями, отражающими основные черты предметного мира, гипонимическая связь более очевидна по сравнению с меронимической связью. Например, для говорящего важно не то, что чайник состоит из чрева, носика, крышки и подставки (партонимия: целое

— чайник, часть — чрево, носик, крышка, подставка), а то, что это кухонный предмет (гипонимия: гипероним — кухонная утварь, гипоним — чайник). Определение и классификация лексемы также производится на основе гипонимии.

Чайник — кухонный прибор, используемый для кипячения и заваривания воды для чая. Это элемент лексико-семантической группы «предметы кухни». Но меронимические отношения могут иметь значение и при образовании некоторых лексем. «Это можно проиллюстрировать лексико-семантической группой существительных-измерителей времени: секунда, минута, час, неделя, месяц, время года, год, век. Эта группа сформировалась на основе градации меронимических отношений. Если рассматривать эту группу как малую микросистему, то она состоит из девяти более мелких микросистем: «секунда-минута», «минута-час», «час-день», «день-неделя», «неделя-месяц», «месяц-время года», «месяц-год», «время года», «год-века». Эти девять микросистем формируются на основе меронимических отношений. Например, в микросистеме «секунда-минута» вторая часть — целая минута, в микросистеме «минута-час» — минутная часть, целый час. Лексему минута можно определить как: «мера времени, состоящая из секунд». Час — мера времени, состоящая из 60 минут. Меронимическое отношение, т. е. организация, в существительных меры времени проявляется и в семантической структуре лексемы.

Другими словами, структура значения лексемы формируется на основе меронимических отношений. То есть век состоит из года (век — целое, год — часть), год состоит из сезона (год — целое, время года — часть), сезон — это месяц (время года — целое, месяц — часть) и образуется таким образом. Подобные примеры мы можем наблюдать и в мире фауны. Если рассматривать эту группу как малую микросистему, то она состоит из семи более мелких микросистем: «клетка-ткань», «ткань-орган», «орган-организм», «организм-вид», «вид-категория», «категория-семейство», «семейный класс». Эти семь микросистем формируются на основе меронимических отношений. Например, в микросистеме «клетка-ткань» клетка — часть, ткань — целое, в микросистеме «ткань-орган» ткань — часть, орган — целое.

Лексему «ткань» можно определить следующим образом: система клеток, сходная по происхождению, строению и функциям. Орган — это функциональная единица организма, отличающаяся от других функциональных единиц организма. Данные анализы способствуют более глубокому пониманию феномена меронимии.

Использованная литература

1. Киличев Э. Современный узбекский литературный язык. Учебное пособие. - Бухара, 1999, стр. 77.
2. Собиров А. Исследование лексического уровня узбекского языка на основе принципа системы систем. - Ташкент: Ма'навият, 2004. - 154 с.
3. Киличев Б. Партономия в узбекском языке. Филол.фан.номз...дисс. абстрактный. -Ташкент, 1997.
4. Киличев Б. Целочастные отношения между словами в лексиконе. Монография. Ташкент. 2019. – 22 с.

5. Менглиев Б. Современный узбекский язык. Учебник. Ташкент. Бостон
мысли. 2018. – 56 с.

KIYIM-KECHAK TA'MINOTI XIZMATINING RIVOJLANISH TARIXI

Narzullaev Iskandar Safarovich

O'zbekiston Milliy universiteti Harbiy tayyorgarlik o'quv markazining front orti va moliyaviy ta'minot sikli o'qituvchisi, Toshkent sh.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15517755>

Annotatsiya: O'zbek davlatchiligining tamal toshlari bundan 2700 yil avval Xorazm vohasida qo'yilgan. Miloddan avvalgi o'tgan asrda Xorazm ulkan hududda o'z siyosatini olib borgan buyuk davlat hisoblangan. Bu vaqtda Xorazm hukmdorlari o'z tangalarini zarb qila boshladilar. Pul tizimining joriy etilishi davlatchilik taraqqiyotining ko'rsatkichi bo'lib, shuningdek, iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga turtki bo'ladi. Ushbu maqolada Xorazmshoh, Ishmoil Samoniy va Amir Temur va Temuriylar davridagi qo'shinlar (lashkarlar) ta'minoti va ular uchun yaratilgan shart-sharoitlar tahlil qilinib, shu bilan birga, mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi tub o'zgarishlarning ahamiyati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Temuriylar, kiyim-kechak bilan ta'minlash, qo'shinning maoshi va ta'minoti, dargoh, hojib, amir, mingboshi, yuzboshi va lashkarboshi, ichki kiyim, charm shim, harbiy kiyim.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE CLOTHING SUPPLY SERVICE

Narzullaev Iskandar

Teacher of the front-back and financial supply cycle of the military training center of the National University of Uzbekistan, Tashkent City

Annotation: the foundation stones of the Uzbek statehood were laid in the Khorezm Oasis 2700 years ago. In the last century BC, Khwarazm was considered a great power, which pursued its policy on a huge territory. At this time, the Khwarezmian rulers began to mint their own coins. The introduction of the monetary system is an indicator of the development of statehood, as well as an impetus for the development of economic relations. This article analyzes the supply of troops (armies) and the conditions created for them under Khwarazmshah, Ishmael Samoni and Amir Temur and the Temurians, and at the same time shows the importance of fundamental changes in the socio-economic life of our country.

Keywords: Timurians, supply of clothing, salary and supply of the army, Dargah, hajib, amir, mingbashi, Centurion and army, underwear, leather pants, military uniform.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ СЛУЖБЫ СНАБЖЕНИЯ ОДЕЖДОЙ

Нарзуллаев Искандар

Преподаватель цикла прифронтового и финансового обеспечения учебного центра военной подготовки Национального университета Узбекистана, г. Ташкент

Аннотация: 2700 лет назад в Хорезмском оазисе были заложены фундаменты узбекской государственности. В прошлом веке до нашей эры политические силы Хорезма считались великим государством, проводившим свою политику. В это время правители Хорезма начали чеканить собственные монеты. Введение денежной системы является показателем развития государственности, а также

стимулирует развитие экономических отношений. В данной статье анализируется снабжение войск (армий) и условия, созданные для них во времена Хорезмшаха, Исмоила Самони и Амира Темура и Тимуридов, и в то же время показывается важность коренных изменений в социально-экономической жизни нашей страны.

Ключевые слова: *Тимуриды, обеспечение одеждой, жалование и снабжение армии, даргах, хаджиб, амир, тысячабаши, центурион и военачальник, нижнее белье, кожаные штаны, военная форма.*

O'zbek davlatchiligining tamal toshlari bundan 2700 yil avval Xorazm vohasida qo'yilgan. Shu ma'noda mustaqil davlatimizning asoschisi va birinchi prezidenti I.A.Karimov milliy davlatchiligimiz tarixi Misr, Hindiston, Gretsiya, Eron kabi qadimiy mamlakatlar tarixi bilan bir qatorda turishini alohida ta'kidladi.

Miloddan avvalgi o'tgan asrda Xorazm siyosiy kuchlari Qora dengizdan Farg'onagacha bo'lgan ulkan hududda o'z siyosatini olib borgan buyuk davlat hisoblangan. Bu vaqtda Xorazm hukmdorlari o'z tangalarini zarb qila boshladilar. Pul tizimining joriy etilishi davlatchilik taraqqiyotining ko'rsatkichi bo'lib, shuningdek, iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga turtki bo'ladi. Mamlakatni davlatga aylantiruvchi omillardan biri iqtisodiy o'sish bo'lib, bu katta va qudratli armiyani zamonaviy darajada saqlab qolish imkonini berdi.

Xorazm qo'shini o'sha davrda 120 ming kishigacha bo'lganligi haqida tarixiy ma'lumotlar mavjud. Odatda sulolalar o'zlarining katta roldagi faoliyati tufayli mashhurlikka erishadilar, masalan, eftalitlar, anushteginlar, somonitlar, temuriylar va boshqalar. Ismoil Somoniy davlatimizning 1600 yildan ortiq tarixidagi tajriba va an'analarni muvaffaqiyatli davom ettirib, iqtisodiy ta'minot va ish haqi masalalari bilan shug'ullangan davlat arbobidir. Masalan, ish haqi yiliga to'rt marta - har uch oyda to'langan.

Qo'shinlar (lashkarlar) ikki toifaga bo'linadi: doimiy faoliyat yurituvchi otryadlar va kerak bo'lganda hududlardan yig'iladigan otryadlar. Somoniylar davrida o'z davri uchun murakkab va kuchli davlat va harbiy xizmat tizimi yaratilgan. Jami yillik g'azna daromadi 45 million AQSH dollarini tashkil etadi. Qiymati 20 million dirham dirham hukumat va armiyaga sarflangan.

Har qanday davlatda bo'lgani kabi Qoraxoniylar davrida ham markazda boshqaruv tizimiga katta e'tibor berilgan. Dargoh faoliyatini talab darajasida ushlab turish uchun saroy ishlari boshlig'i, g'aznachi, oshxona xodimi, sharbat chiqaruvchi, yotoqxona va kiyim-kechak bilan ta'minlash xizmati va boshqalar o'z o'rnini egallagan.

Saljuqiylar boshqaruv tizimida divanlar alohida ahamiyatga ega edi. Divanlar ikki toifaga bo'linadi: sulolaviy va rasmiy divanlar. Rasmiy lavozimlari: qonunlar mahkamasi, iste'folar kabineti, ishrafklar kabineti, arzalar kabineti. Devon Mudofaa vazirligi bo'lib, qo'shinning maoshi va ta'minoti, harbiy xizmatchilarning tarkibi, ularni saqlash, harbiy qismlar soni, ularning harajatlari turi va miqdori, transport, harbiy yurishlar paytidagi ta'minot va ta'minoti uchun mas'ul edi. o'z vaqtida harbiy tekshiruvlarni tashkil etish.

Xorazmshohlar davlatida ijro hokimiyatini devonlar amalga oshirgan va bu tuzumning tepasida bosh vazir turgan. Hamma amaldorlar, hokimlar va askarlar unga itoat qildilar. Arz yoki Jaish harbiy ishlar bilan shug'ullangan, qo'shinni qurol-yarog' va anjomlar bilan ta'minlagan, armiya bo'linmalari shaxsiy tarkibini nazorat qilgan, harbiy tekshiruvlar o'tkazgan.

Xorazmshohlar o'z davrining eng qudratli qo'shiniga ega edilar. Qoraxitlarga qarshi yurish paytida Sulton Muhammad ixtiyorida 600 ming otliq bo'lgan. Bunday ulkan qo'shinni shay holatda ushlab turish va uning ta'minotidan xabardor bo'lishning o'zi etarli

emas edi. Harbiy qismlarda ayollar erkaklar kabi jang qilishgan. Hojibning shakllari quyidagicha bo'lgan: ulug' hojib, saroy hoji, navbatchi hojib, hojib-jomador.



Buyuk Xojib zimmasiga jiddiy harbiy amaliyotlar o'tkazish, maxsus tanlangan bo'linmalarni tekshirish va oziq-ovqat bilan ta'minlash vazifalari ham yuklangan edi. Dargoh faoliyatida sipoxdor (saroy xizmatchisi), davotdor (ishxona boshlig'i), pardador (sirr posbon), martabador, xazinachi, jamoatxona boshlig'i (kiyim ombori) lavozimlari va xizmatlari bo'lgan.

O'zbek davlatchiligining mazmun-mohiyati, imkoniyatlari haqida qancha gapirmaylik, uning amaliy ifodasiga guvoh bo'lmasak, faqat gap bo'lib qolaveradi. Shu ma'noda Amir Temur davri davlatchiligimizning mazmun-mohiyati va ko'lamini amalda ochib bergani bilan nihoyatda muhim ahamiyatga ega.

Amir Temur davrida shakllangan va zamon sinovidan o'tgan o'zbek davlatchiligining asoslari quyidagilardir:

1. Davlat o'z oldiga qo'ygan vazifani bajarishi uchun eng avvalo siyosiy va iqtisodiy mustaqil bo'lishi kerak.
2. Davlat va jamiyatning siyosiy yaxlitligi buzilmasligi kerak.
3. Davlat va jamiyat muayyan qonunlar, tartiblar va mafkuralar asosida boshqarilishi kerak.
4. Boshqaruvning turli darajalari, yo'nalishlari va sohalarini muvofiqlashtiruvchi muayyan tizimni shakllantirish zarur.
5. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning holati davlatning diqqat markazida bo'ladi.
6. Fan va madaniyat rivojiga doimiy g'amxo'rlik qilish davlat ahamiyatiga ega bo'lgan qat'iy siyosat sifatida qaralishi kerak.
7. Davlat har bir davrning shart-sharoiti va tartibiga ko'ra tashqi dunyoda mavjud omillardan foydalangan holda jamiyatning ichki rivojlanishi masalalarini hal qilishi kerak.
8. Davlat tepasida turgan hokimiyat vakillari o'tmishni, bugunni va kelajakni teran tafakkur, mustahkam e'tiqod, nihoyatda yuksak ma'naviyat va milliylik bilan anglashi kerak.

Amir Temurning o'zbek davlatchiligi tarixidagi ulkan o'rni shundan iboratki, u o'zining butun faoliyati davomida ana shu tamoyillarni ochib berdi va shu bilan birga sakkiz tamoyilni yana bir muhim to'qqizinchi tamoyil bilan boyitdi.

Amir Temur davrida idora ikki idoraga: dargoh va devonga bo'lingan, dargoh faoliyati, uning vazirliklar, mahalliy hokimiyat organlari bilan aloqalari va umuman saltanatdagi jarayonlar Oliy Kengash tomonidan boshqarilgan.

To'rt vazir, ya'ni Bosh vazir, Urush vaziri, Mulk va soliq vaziri va Moliya vaziri har kuni Oliy sudda bo'lib, o'zlariga ko'ra hisobot berishadi.

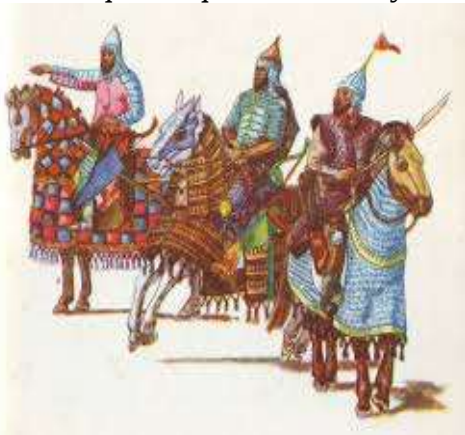


Amir Temur qo'shinlari o'n, yuzlik, minglab tuman va amirlar qo'mondonligi ostidagi 10-12 ming askardan iborat edi. Armiyaning har bir guruhi va bo'limining o'ziga xos bayroqlari bor edi: bular bayroqlar va bayroq ko'taruvchisi edi. Astrologik belgilar va shakllar turli rangdagi bayroqlarda avangard, markaz, qanot va orqa qo'riqchi piktogrammalarida aks ettirilgan. Bosh qo'mondon bayrog'i o'lchamiga ko'ra har xil bo'lib, uzun ustunlarga mahkamlangan.

Amir Temur qo'shinlarni ta'minlashga katta e'tibor bergan. Jangchilar kiyimining ustki qismi joylashuviga qarab belgilangan. *O'ninchi* shaxsiy chodir, qilich, kamon va o'q, nayza va nayzalar va beshta zaxira ot bilan jihozlangan. *Yuzbegining* oti zirh bilan himoyalangan, zirh, dubulg'a, to'y va o'nta zaxira ot bilan jihozlangan. *Mingbegida* chodirdan tashqari brezent va turli qurollar ham bo'lgan. Urush vazirining orqasidan aravada zaxira qurollar va anjomlar borgan.

Jangchilarning kiyimi ichki kiyim, ustki kiyim va tunikadan iborat edi. Zig'ir, asosan, issiq havoda qulay va bitlardan himoyalangan ipak matodan qilingan. Jangda jangchilar ustki kiyimlari ustidan maxsus kulrang ko'ylak kiyib yurishgan. Jangchilarning asosiy farqlovchi belgilari "belbog'", kamarga biriktirilgan temir bezak va plastinka edi. Belbog'lar charmdan, oltin yoki kumushdan, askarlar belbog'lari esa jangchining o'rni bo'yicha bronza yoki temirdan qilingan.

Jangchilar ichki kiyim ustidan keng va qalin charm shim kiyib yurishgan, bu ularni sovuqdan va jarohatlardan himoya qilgan. Shinalar harbiy lavozimga qarab tikiladi. Beklar va amirlarning ko'ylagi uzunroq, piyoda askarlar esa qisqaroq bo'lgan. Rangi, mato turi va bezaklar soni ularning holati va moddiy holatini aniqladi. Tinchlik davrida harbiy kiyimda kamar, qilich, qilich, bosh kiyim, dubulg'a va etiklar bo'lgan.



Askarlarning kiyim-kechaklari ularning darajasiga bog'liq edi. Temurning "Tuzuklari"da jangchilarning zarur jihozlari ro'yxati keltirilgan bo'lib, unga ko'ra otliq boshliq o'z uyiga ega bo'lib, qilich, kamon va o'qlar, nayza bilan qurollangan va zanjirband qilingan bo'lib o'zi bilan beshta otni yetaklashi kerak edi. Yuzboshi shuningdek, ot zirhlari, 10 ta ot, zanjirli pochta, dubulg'a, tayoq yoki to'qmoq bilan ta'minlangan.

Amirlar o'z martabalariga ko'ra zirh, qilich, dubulg'a va boshqalarga ega bo'lgan. Piyoda askarlar har qanday sonli o'qlar bilan shamshir va kamon bilan qurollangan edi.

Temurning qo'riqchilari tayoq, bolta, qilichlar bilan jihozlangan, otlari esa yo'lbars terisi bilan qoplangan. Yuqoridan keltirilganlardan kelib chiqib shuni ta'kidlash mumkinki, miniatyuralarda asosan oliy va o'rta mansabdagi jangchilar – amirlar, mingboshilar, yuzboshilar va lashkarboshilar tasvirlangan bo'lsa, shu bilan birga rassomlar, ayniqsa, Behzod ba'zan oddiy jangchilarni tasvirlagan bo'lib, ular bilan ularning liboslari ham, qurollari ham ajralib turadi.

Dargohdagi yana bir muhim mavqe bu Tavochi bo'lib, oliy farmonga ko'ra, Tavochi dalaga chiqib, harbiy yurish uchun qo'shin to'playdi. Bu vazifa juda muhim, chunki armiyani yig'ish faqat buyruqni etkazib berish deb tushunilmasligi kerak.

Hukmdorga, hukmron sulola vakillariga bo'ysunadigan yerlar, shuningdek, nufuzli amirlarga taqsimlangan yerlar yuqori tartib mavjud bo'lgan taqdirda tegishli harbiy kuch tomonidan xizmatga tayyor bo'lishi ko'zda tutilgan. Dastlab belgilangan qo'shinlar soni, tayyorgarlik darajasi, yetarli ta'minot va belgilangan joyga o'z vaqtida ma'lum bir tarzda yetkazib berish kabi chora-tadbirlar tavochi zimmasiga yuklangan. Shu bilan birga, tavochilar harbiy yurish paytida qo'shinlarni joylashtirish, buyruqlarni bajarish va tinchlik davrida yirik tuzilmalarda ishlarni taqsimlash bilan shug'ullangan. Qo'shin bilan birga qassoblar, oshpazlar, savdogarlar, novvoylar, hunarmandlar, qurolsozlar, temirchilar bir joydan ikkinchi joyga ko'chib yurgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'ralov A. S. Temuriylar davrida O'rta Osiyo tibbiyot muassasalari tarixidan // O'zbekistonda ijtimoiy fanlar. - 1999. - No 1-2.
2. G'iyosiddin Ali. Temurning Hindistondagi yurishi kundaligi/Trans. pers., so'zboshi. va eslatma. A. A. Semyonova. - 2-nashr. - M.: Sharq adabiyoti nashriyoti, 1958. - 208 b.
3. Qo'zi Garold. Tamerlan. Hukmdor va qo'mondon / Trans. ingliz tilidan L. A. Igorevskiy. - M.: Tsentrpoligraf, 2002. -334 b. - (Nomen est Omen). - ISBN 5-227-01788-3

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARGA HIKOYA JANRINI O'QITISHNING PASSIV VA FAOL MEDODIK USULLARI

Xotamova Mehrangiz Ma'rufjonovna

*O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
magistranti*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15517848>

Annotatsiya: Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarga hikoya janrini o'qitishda passiv va faol metodlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida turli pedagogik yondashuvlar, interaktiv metodlar va zamonaviy texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganildi. Xorijiy tajribalar, xususan, AQSh, Janubiy Koreya va Finlandiya inklyuziv ta'lim modellarining o'quv jarayoniga ta'siri ham tahlil qilindi. Natijalarga ko'ra, faol metodlar, jumladan, rolli o'yinlar, vizual materiallar va interfaol muhokamalar, bolalarning hikoya yaratish hamda tushunish qobiliyatini oshirishda samarali ekanligi aniqlandi. Tadqiqot asosida o'qitish jarayonini yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, hikoya janri, imkoniyati cheklangan bolalar, passiv metodlar, faol metodlar, interfaol ta'lim, zamonaviy pedagogika.

Abstract: This article analyzes the effectiveness of passive and active methods in teaching the story genre to children with disabilities. The study examines various pedagogical approaches, interactive methods, and the impact of modern technologies on the educational process. It also explores international experiences, particularly the inclusive education models of the USA, South Korea, and Finland. The findings indicate that active methods—such as role-playing, visual materials, and interactive discussions—are more effective in enhancing children's storytelling and comprehension skills. Based on the research results, recommendations for improving the teaching process are provided.

Keywords: inclusive education, story genre, children with disabilities, passive methods, active methods, interactive learning, modern pedagogy.

Аннотация: В данной статье анализируется эффективность пассивных и активных методов в обучении детей с ограниченными возможностями жанру рассказа. В ходе исследования изучены различные педагогические подходы, интерактивные методы и влияние современных технологий на образовательный процесс. Также рассмотрен международный опыт, в частности, модели инклюзивного образования США, Южной Кореи и Финляндии. Результаты показали, что активные методы, такие как ролевые игры, визуальные материалы и интерактивные обсуждения, более эффективны для развития навыков создания и понимания рассказов у детей. На основе исследования даны рекомендации по совершенствованию учебного процесса.

Ключевые слова: инклюзивное образование, жанр рассказа, дети с ограниченными возможностями, пассивные методы, активные методы, интерактивное обучение, современная педагогика.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim davrida imkoniyati cheklangan bolalarga sifatli ta'lim berish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Hozirda bizning mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalarga, yoshlarga ta'lim berish borasida yangidan yangi islohotlar olib

borilmoqda, bundan kelib chiqib aytish mumkinki, mamlakatimiz har qanday imkoniyatga ega yoshlar uchun, barcha imkoniyat eshiklarini ochib bermoqda. Ayniqsa, ularning til va adabiyotga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, badiiy tafakkurini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanib kelmoqda va imkoniyat boricha ushbu ta'limni ular uchun umkoniyatini kengaytirilmoqda. Pedagogik amaliyotda hikoya janrini o'qitishda turli metodik usullardan foydalaniladi, ular orasida faol va passiv usullar alohida ahamiyat kasb etadi. Passiv metodlar odatda o'quvchilarning tayyor axborotni qabul qilishiga asoslangan bo'lsa, faol metodlar esa ularni mustaqil fikrlash va muhokama jarayoniga jalb etishga qaratilgan. Shu bois imkoniyati cheklangan bolalar uchun hikoya janrini o'qitishda mazkur metodlarning samaradorligini aniqlash, ularning ta'lim sifatiga ta'sirini o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. [1]

Ushbu maqola hikoya janrini o'qitishning passiv va faol metodlarini tahlil qiladi, ularning imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim jarayoniga qay darajada ta'sir etishini o'rganadi. Tadqiqot davomida ta'lim metodik usullarining samaradorligi, ularni amaliyotda qo'llash metodlari hamda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga ta'siri tahlil qilinadi. Shu bilan bir qatorda mavjud metodikalar asosida samarali o'qitish strategiyalari ishlab chiqish va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ham berib o'tiladi. [2]

METODLAR

Mazkur maqola tadqiqotida imkoniyati cheklangan o'quvchilarga hikoya janrini o'qitishning passiv va faol metodik uslublarini tahlil qilish hamda ularning samaradorligini baholash uchun sifat va miqdoriy tadqiqot metodikalarini uyg'unligidan foydalanildi. Tadqiqot eksperimental va nazariy tahlillar asosida olib borilib, quyidagi metodlarga tayanildi

1. Eksperimental tadqiqot usuli

Ushbu tadqiqot Toshkent shahridagi maxsus ta'lim muassasalarining 3-5-sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkazildi. Tajriba uch bosqichdan iborat bo'lib, dastlab o'quvchilarning hikoya janrini o'zlashtirish darajasi aniqlandi. Keyingi bosqichda esa passiv va faol metodikalar alohida sinflarda tadbiq qilindi va olingan natijalar taqqoslandi.

- **Passiv metodikani qo'llash:** O'quvchilarga hikoya tinglash, o'qituvchi tomonidan bayon qilish va tayyor matnni tushuna olish kabi an'anaviy metodlar orqali o'rgatildi.

- **Faol metodikani qo'llash:** O'quvchilar bilan birgalikda rolli o'yinlar, interfaol muhokalar, visual va audio vositalar yordamida bolalarga mustaqil hikoya tuzishga ko'nikmalar va tushunchalar berildi.

Olingan natijalar esa oldindan belgilangan baholash mezonlari asosida tahlil qilindi.

2. Anketalar va intervyular

Tadqiqot doirasida maxsus maktab o'qituvchilari va defektologlar bilan intervyular tashkil etildi. Shuningdek, ota-onalar va o'quvchilardan so'rovnomalar olinib, qaysi metodlarning samaraliroq ekanligi bo'yicha fikrlar to'plandi. Ushbu ma'lumotlar hikoya janrini o'qitish jarayonida duch kelinayotgan qiyinchiliklarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

3. Nazariy tahlil

Ilg'or pedagogik va psixologik adabiyotlar tahlil qilinib, imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim olish xususiyatlari o'rganildi. Xususan, zamonaviy inklyuziv ta'lim konsepsiyalarida passiv va faol metodlarning qanday qo'llanilishi chuqur tahlil qilindi. Shu bilan birga, xorijiy tajribalar, jumladan, AQSh, Germaniya va Janubiy Koreyada maxsus ta'lim bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalari ham ko'rib chiqildi.

4. Statistik tahlil

Tajribaviy natijalarni obyektiv baholash maqsadida statistik tahlil usullari qo'llanildi. Tadqiqot davomida passiv va faol metodlar asosida o'qitilgan bolalarning hikoya janrini o'zlashtirish darajasi taqqoslanib, chi-kvadrat testi va dispersiya tahlili (ANOVA) yordamida natijalar ishonchligi tekshirildi. [3]

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, faol metodlar yordamida o'qitilgan o'quvchilar hikoya tarkibini tushunish, voqealarni mustaqil bayon qilish va kreativ fikrlash bo'yicha yuqori natijalarga erishdi. Shu boisdan, imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda passiv va faol metodlarning kombinatsiyalangan holda qo'llanishi eng samarali yondashuvlardan biri sifatida e'tirof etildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari imkoniyati cheklangan bolalarga hikoya janrini o'qitishda passiv va faol metodik usullarning samaradorligini aniqlashga qaratildi. O'rganilgan ma'lumotlar asosida ikki yondashuvning ta'siri taqqoslanib, eksperiment natijalari statistik tahlil qilindi.

1. Eksperiment natijalari tahlili

Eksperiment maxsus ta'lim muassasalarining 3–5-sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkazilib, ikki guruhda amalga oshirildi:

1. **Passiv metodlar asosida o'qitilgan guruh** – o'qituvchi tomonidan hikoyalar o'qib berilgan, tayyor matnlar muhokama qilingan, audiokitoblardan foydalanilgan.
2. **Faol metodlar asosida o'qitilgan guruh** – o'quvchilar hikoya yaratishga jalb qilingan, rolli o'yinlar, vizual va audio materiallar, muhokama va interfaol metodlar qo'llangan.

O'quvchilarning o'zlashtirish darajasi quyidagi mezonlar asosida baholandi:

- **Matnni tushunish** – hikoya mazmunini eslab qolish va uni qayta hikoya qilish qobiliyati
- **Ijodkorlik** – yangi hikoya tuzish, voqealar rivojini o'ylab topish
- **Muloqot ko'nikmalari** – guruhda ishlash, fikr bildirish, savollarga javob berish

Natijalar quyidagi jadvallarda keltirilgan:

1-jadval. Ikki guruhning natijalari taqqoslanishi (%)

O'zlashtirish mezonlari	Passiv metodlar guruhi	Faol metodlar guruhi
Matnni tushunish	62%	85%
Ijodkorlik	48%	79%
Muloqot ko'nikmalari	55%	88%

Ushbu natijalardan ko'rinib turibdiki, faol metodlar asosida o'qitilgan bolalar hikoya mazmunini yaxshiroq tushunib, mustaqil hikoya tuzish va muloqot qilishda yuqori natijalarga erishgan.[4]

2. Xorijiy tajriba natijalari

AQSh: Harvard universiteti tomonidan maxsus ta'limga oid tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, imkoniyati cheklangan bolalarga hikoya janrini o'qitishda interfaol yondashuv (rol o'ynash, video hikoyalar yaratish) ularning o'quv motivatsiyasini 40% ga oshiradi.

Finlandiya: Inklyuziv ta'lim bo'yicha tadqiqotlarga ko'ra, maxsus ta'lim muassasalarida multimediami resurslar qo'llanilganda bolalarning hikoya tuzish qobiliyati 35% ga oshgan.

Janubiy Koreya: Seoul universiteti olimlari o'tkazgan tadqiqot natijalariga ko'ra, robot yordamida hikoya aytish texnologiyasi erta yoshdagi imkoniyati cheklangan bolalarda matn tushunish darajasini 30% ga yaxshilagan.[7]

2-jadval. Xorijiy tadqiqotlar natijalari

Mamlakat	Qo'llangan usul	Natija (%)
AQSh	Rolli o'yin va video hikoyalar	40% motivatsiya oshishi
Finlandiya	Multimediaviy resurslar	35% hikoya tuzish yaxshilanishi
Janubiy Koreya	Robot yordamida hikoya aytish	30% matn tushunish oshishi

3. Statistika va tahlil

Eksperiment davomida **chi-kvadrat testi** yordamida natijalar farqi statistik jihatdan ishonchli ekanini aniqlandi ($p < 0.05$). Bu esa faol metodlarning passiv metodlarga qaraganda samaraliroq ekanini tasdiqlaydi.

Shuningdek, dispersiya tahlili (ANOVA) yordamida o'quvchilarning natijalari o'zaro taqqoslanib, faollik asosida o'qitilgan bolalar yuqori natijalarga erishgani qayd etildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, imkoniyati cheklangan bolalarga hikoya janrini o'qitishda faol metodik usullar an'anaviy (passiv) yondashuvlarga qaraganda samaraliroq hisoblanadi. Xususan:

- ✓ Faol metodlar o'quvchilarning matnni tushunish, ijodkorlik va muloqot ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi.
- ✓ Xorijiy tadqiqotlar ham interfaol yondashuvlar samaradorligini tasdiqlaydi.
- ✓ Zamonaviy texnologiyalar (multimedia, robot yordamida o'qitish) bu jarayonni yanada samarali qiladi.

Shu boisdan, maxsus ta'lim muassasalarida hikoya janrini o'qitishda faollikka asoslangan yondashuvlarni keng joriy etish tavsiya etiladi.

MUHOKAMA

Imkoniyati cheklangan bolalarga hikoya janrini o'qitish jarayoni turli pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, passiv va faol metodlarning ta'siri sezilarli farqlarga ega bo'lib, faol metodlar bolalarning o'zlashtirish ko'rsatkichlarini oshirishda ancha samarali hisoblanadi. Ushbu natijalar xorijiy tajribalar bilan taqqoslanganda ham dolzarbligini tasdiqlaydi.

1. Passiv va faol metodlarning samaradorligi

Eksperiment davomida passiv metodlar yordamida ta'lim olgan bolalar hikoyalarni eslab qolishda nisbatan yaxshi natijalarga erishgan bo'lsa-da, ularning ijodkorlik va muloqot ko'nikmalari sust rivojlanganligi kuzatildi. Bunga asosiy sabab sifatida passiv o'qitish jarayonida bolalar faqat tayyor axborotni qabul qilishlari, lekin uni qayta ishlab, mustaqil fikrlashga yetarlicha jalb qilinmasliklari qayd etildi.

Aksincha, faol metodlar qo'llanilgan guruhda bolalar hikoyalarni tushunish, mustaqil tahlil qilish va yangi g'oyalar yaratish bo'yicha yuqori natijalarga erishdi. Xususan, rolli o'yinlar, interfaol suhbatlar va vizual materiallar orqali hikoyalarni jonlantirish bolalarning qiziqishini oshirib, ularning nutq va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qildi.

Bu natijalar Finlandiya va AQSh ta'lim tizimidagi inklyuziv ta'limga oid tadqiqotlar bilan hamohangdir. Masalan, **Harvard universiteti** o'tkazgan tadqiqotda interfaol hikoya bayon qilish metodikasi qo'llanilganda o'quvchilarning matnni tushunish darajasi 40% ga

oshgani aniqlangan. Finlandiya inklyuziv ta'lim modellari esa multimedaviy resurslar qo'llanganda ijodiy fikrlash darajasi 35% ga yaxshilanganligini ko'rsatgan.

2. Zamonaviy texnologiyalarning o'rni

So'nggi yillarda imkoniyati cheklangan bolalarga mo'ljallangan ta'lim texnologiyalari jadal rivojlanmoqda. Xususan, **Janubiy Koreya** tajribasida sun'iy intellekt va robotlardan foydalanish natijasida hikoya janrini o'qitish samaradorligi 30% ga oshgan. Bunday texnologiyalar bolalarga nafaqat hikoyalarni tushunish, balki ularni mustaqil ravishda yaratishda ham yordam beradi.

Tadqiqot davomida multimedaviy ta'lim vositalari – interaktiv kitoblar, audiovizual materiallar va animatsiyalarning samaradorligi ham o'rganildi. Ularning o'quv jarayoniga integratsiyasi hikoya janrini o'rganishni yanada qiziqarli va tushunarli qilishini ko'rsatdi. Shu sababli, kelajakda bunday texnologiyalardan keng foydalanish tavsiya etiladi.[8]

3. O'qituvchilarning roli va maxsus ta'lim yondashuvlari

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash bo'yicha malakasi muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda ishtirok etgan pedagoglarning fikriga ko'ra, hikoya janrini o'qitishda quyidagi yondashuvlar samarali natija beradi:

Individual yondashuv – har bir bolaning qobiliyatiga mos metod tanlash

Kombinatsiyalangan usul – passiv va faol metodlarning uyg'unlashuvi

Texnologik integratsiya – zamonaviy texnologiyalardan foydalanish

Shuningdek, AQShning maxsus ta'lim sohasidagi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun o'qituvchilar doimiy ravishda malaka oshirib borishlari kerak. Shu sababli, imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlovchi o'qituvchilarga maxsus trening va seminarlarni muntazam o'tkazish tavsiya etiladi.

4. Faol va passiv metodlarning kombinatsiyasi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hikoya janrini o'qitishda faqat passiv yoki faqat faol metodlardan foydalanish yetarli emas. Samarali natijaga erishish uchun ularning kombinatsiyasi muhim ahamiyatga ega. Masalan, **dastlab hikoya passiv usulda bayon qilinib, keyin o'quvchilar faol ravishda hikoya yaratish jarayoniga jalb qilinganda** eng yaxshi natijalar qayd etildi. Bu metodik yondashuv xorijiy ta'lim modellari bilan hamohangdir. **Kanada maxsus ta'lim tadqiqotlari** shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi tomonidan hikoya o'qib berilgandan so'ng bolalarni mustaqil hikoya tuzishga rag'batlantirish ularning xotira va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini 50% ga yaxshilaydi.

Muhokama qilingan natijalar shuni ko'rsatadiki:

Faol metodlar yordamida o'qitilgan bolalar hikoya tarkibini yaxshiroq tushunib, mustaqil ravishda hikoya yaratishda muvaffaqiyatli bo'ldilar. Zamonaviy texnologiyalar – sun'iy intellekt, robotlar va multimedaviy vositalar o'quv jarayonini samaraliroq qilishga yordam beradi. O'qituvchilarning metodik yondashuvi va maxsus tayyorgarligi ta'lim sifatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Eng yaxshi natijalar passiv va faol metodlarning uyg'unlashuvi orqali erishilgan.

Shu boisdan, imkoniyati cheklangan bolalarga hikoya janrini o'qitishda individual yondashuv, innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlarni birgalikda qo'llash eng samarali strategiya hisoblanadi.[5]

XULOSA VA TAKLIFLAR

Imkoniyati cheklangan bolalarga hikoya janrini o'qitish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, passiv va faol metodlarning samaradorligi sezilarli darajada farqlanadi. Passiv metodlar – o'qituvchining hikoya o'qib berishi, tayyor matnlar orqali bilim berishi – bolalarning hikoyalarni tushunish darajasini oshirishga yordam bergan bo'lsa-da, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda yetarli natijalar bermadi.

Aksincha, faol metodlar – rolli o‘yinlar, vizual materiallar, muhokamalar va interfaol mashg‘ulotlar – o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy hikoya tuzish ko‘nikmalarini ancha rivojlantirdi.

Xorijiy tajriba ham shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarning o‘quv jarayoniga integratsiyasi natijalarga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan:

- **AQSh (Harvard universiteti)** tadqiqotlari interfaol metodlar (video hikoyalar, rolli o‘yinlar) yordamida o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi 40% ga oshganini ko‘rsatdi.

- **Finlandiya** inklyuziv ta‘lim modelida multimedaviy materiallar orqali hikoya yaratish tajribasi bolalarning ijodiy tafakkurini 35% ga oshirgan.

- **Janubiy Koreya (Seoul universiteti)** sun‘iy intellekt va robotlar orqali hikoya o‘qitish natijasida matn tushunish qobiliyatining 30% ga yaxshilanganini aniqladi.

Shu boisdan, imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda an‘anaviy (passiv) usullarni interfaol (faol) metodlar bilan uyg‘unlashtirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va individual yondashuvni rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari va xorijiy tajribalar asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. O‘qitish metodikasini takomillashtirish

Passiv va faol metodlarni integratsiya qilish – dastlab hikoya an‘anaviy tarzda o‘qib berilib, so‘ng o‘quvchilar mustaqil hikoya yaratishga rag‘batlantirilishi lozim.

Differensial yondashuv – har bir bolaning imkoniyatiga mos metod tanlash, masalan, eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun audiokitoblar, ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun Braille alifbosi asosida hikoya yozish amaliyotini rivojlantirish.

2. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish

Interaktiv multimedia vositalarini keng joriy etish – maxsus vizual materiallar, audiovizual animatsiyalar, elektron kitoblar yordamida bolalarning qiziqishini oshirish.

Sun‘iy intellekt va robotlar yordamida o‘qitish – Janubiy Koreya tajribasida bo‘lgani kabi, hikoyalarni ovozli yordamchilar yoki robotlar orqali taqdim etish va shu orqali o‘quvchilarning matnni tushunish qobiliyatini oshirish.

3. O‘qituvchilarning malakasini oshirish

Maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish – pedagoglar imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash bo‘yicha doimiy ravishda yangilangan metodikalardan xabardor bo‘lishi kerak.

Xorijiy tajribalardan foydalanish – AQSh va Yevropa davlatlaridagi maxsus ta‘lim modellarini o‘rganib, mahalliy sharoitga moslashtirish.

4. O‘quvchilarni faol jalb qilish

Guruhiy ishlash va ijtimoiy muloqotni rivojlantirish – bolalar birgalikda hikoya yaratish, sahnalashtirish va rolda ijro etish orqali ko‘nikmalarini mustahkamlashlari lozim.

Hikoya yozish tanlovlari va maxsus dasturlar ishlab chiqish – imkoniyati cheklangan bolalar o‘z ijodiy hikoyalarini yozib, ularni maxsus platformalarda nashr qilishlari uchun sharoit yaratish.

Tadqiqot natijalari va xorijiy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, imkoniyati cheklangan bolalarga hikoya janrini o‘qitishda **faol metodlar, zamonaviy texnologiyalar va interfaol yondashuvlar** an‘anaviy usullarga qaraganda samaraliroqdir. Kelajakda inklyuziv ta‘limni yanada rivojlantirish uchun pedagogik innovatsiyalarni joriy etish va o‘quv jarayoniga ilg‘or texnologiyalarni qo‘shish lozim. Shu sababli, imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlovchi o‘qituvchilar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish va yangi metodologiyalarni sinovdan o‘tkazish ta‘lim sifati oshishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xakimova Sayyora Adilovna, Utabaeva Shoiri Yuldashbaevna. "Imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim-tarbiya olishida inklyuziv ta'limning ahamiyati." E Conference Zone, 2022. <https://www.econferencezone.org/index.php/ecz/article/view/442>
2. Jovbo'riyev Javohir Toshtemir o'g'li, Abdurasulova Zulayho Xudaynazarovna, Abbosova Maftuna Subxonovna. "Imkoniyatlari cheklangan shaxslar bilan ish olib borish usullari va qiyinchiliklari." ilmiyxabarlar.uz, 2024. <https://ilmiyxabarlar.uz/journal/article/view/1040>
3. Mamatazizova Azizaxon. "Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayonida o'qitishda individual dasturlarni tuzish, metodik va didaktik ta'minotini yaratish." Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2024. <https://universaljurnal.uz/index.php/jurnal/article/view/155>
4. Umarova Guljahon Erdanovna, Xalilxodjayeva Shaxnoza Gafurovna. "Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga 'ko'rsatkichli funksiya' mavzusini interfaol metodlar asosida o'qitish metodikasi." Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2022. <https://in-academy.uz/index.php/zdpp/article/view/3290>
5. Siddiqov Azamat Muhammadjon o'g'li. "Imkoniyati cheklangan o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash pedagogik muammo sifatida." Лучшие интеллектуальные исследования, 2024. <https://web-journal.ru/journal/article/view/6123>
6. "Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida" gi nizom. Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrdagi 638-son qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-5679836?type=doc#:~:text=Mazkur%20Nizom%20umumiy%20o%E2%80%98ta%E2%80%99lim%20tashkilotlarida%20%28keyingi%20o%E2%80%98rinlarda,bolalar%29%20uchun%20inklyuziv%20ta%E2%80%99limni%20tashkil%20etish%20tartibini%20belgilaydi.>
7. Lee, O., & Shin, M. "Adapting National-Level Textbooks for Students With Disabilities in South Korea." *Intervention in School and Clinic*, 2020. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1053451219855742>
8. "Innovative Teaching Methods for Inclusive Education." Toxigon, 2023. <https://toxigon.com/innovative-teaching-methods-for-inclusive-education>

YASHIL TEXNOLOGIYALARNING ASOSIY TAMOIYILLARI

Ulugbek Mirmukhamedov

Mustaqil izlanuvchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15530019>

Annotatsiya. Maqolada ekologik muammolarni bartaraf etib iqtisodiyotga ijobiy ta'sir etish hamda rivojlantirish tamoyillari ko'rib chiqiladi. Barqaror rivojlanish kontseptsiyasi, ekologik iqtisodiyot, innovatsiyalar nazariyasi va institutsional nazariyani o'z ichiga olgan asosiy nazariy yondashuvlar tasvirlangan. Yashil rivojlanishni boshqarishning asosiy tamoyillari, masalan, ekologik javobgarlik, resurslardan foydalanish samaradorligi va tsiklik iqtisodiyotga o'tish ko'rib chiqiladi. Boshqaruvning iqtisodiy, tartibga soluvchi, innovatsion va ijtimoiy mexanizmlari tavsiflangan. Shuningdek, ushbu mavzuni o'rganishga uslubiy yondashuvlarga, shu jumladan tizimli tahlil, miqdoriy va sifat usullariga e'tibor qaratiladi.

Tayanch so'zlar: ekologik barqarorlik, ekologik muammolar, ekoinnovatsiya, eko-investitsiya, qayta tiklanadigan energiya, iqtisodiyotni ekologizatsiyalash, "yashil" ish o'rinlari, ekologik texnologiyalar, atrof-muhit.

Bugungi kunda insoniyatning o'sishi, sanoatning rivojlanishi va tezkor urbanizatsiya jarayonlari bilan birga ekologik muammolar ham yuzaga kelmoqda. Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, atrof-muhitning ifloslanishi va ekologik inqiroz kabi muammolarni hal etish uchun innovatsion yechimlar zarur. Yashil texnologiyalar bu muammolarga javob sifatida ishlab chiqilgan texnologik yondashuvlardir. Ushbu maqolada yashil texnologiyalar va barqaror texnologiyalarga yo'l ochish jarayoni, ularning ahamiyati va ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatlari tahlil qilinadi. Yashil texnologiyalar ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi, shu bilan birga, barqaror texnologiyalarni rivojlantirishga olib keladi.

Yashil texnologiyalar – bu ekologik barqarorlikni ta'minlash, resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash, hamda iqlim o'zgarishini kamaytirish kabi maqsadlarga xizmat qiladigan texnologiyalardir. Bu texnologiyalar asosan qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni boshqarish va ekologik izni kamaytirish bo'yicha ishlanadi. Yashil texnologiyalar orqali biz ekologik izni kamaytirish va atrof-muhitni himoya qilish orqali barqaror texnologiyalarga erishishimiz mumkin.

Yashil iqtisodiyot - bu global status universal va transformativ o'zgarish. Bu hukumat ustuvorliklarini tubdan o'zgartirishni talab qiladi. Ushbu o'zgarishni amalga oshirish oson emas, lekin agar biz barqaror rivojlanish maqsadlariga erishmoqchi bo'lsak, bu zarur.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari: Quyosh energiyasi, shamol energiyasi, geotermal energiya va gidroenergiya kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalari energiya

ishlab chiqarishning an'anaviy usullaridan farq qiladi. Bu manbalar cheksiz va tabiiy ravishda yangilanadi, shuning uchun ular ekologik izni kamaytiradi va energiya xavfsizligini oshiradi.

Energiyani samarali ishlatish: Yashil texnologiyalar energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan. Energiyani tejavchi qurilmalar, energiya samaradorligini oshiruvchi binolar va sanoat tizimlari nafaqat energiya iste'molini kamaytiradi, balki chiqindilarni ham kamaytiradi.

Chiqindilarni qayta ishlash: Chiqindilarni qayta ishlash va chiqindilarni kamaytirish texnologiyalari yashil texnologiyalar qatoriga kiradi. Plastik chiqindilarning kamayishi, organik chiqindilarni kompostlash, va boshqa chiqindilarni qayta ishlash usullari atrof-muhitga ta'sirni kamaytiradi.

Ushbu yashil investitsiyalar maqsadli davlat xarajatlari, siyosat islohotlari va soliqqa tortish va tartibga solish sohasidagi o'zgarishlar orqali faollashtirilishi va qo'llab-quvvatlanishi kerak. Birlashgan Millatlar Tashkiloti atrof-muhit, tabiiy kapitalni muhim iqtisodiy aktiv va ijtimoiy manfaatlar manbai sifatida tushunadigan rivojlanish yo'lini targ'ib qiladi, ayniqsa, tirikchiligi tabiiy resurslarga bog'liq bo'lgan kambag'al odamlar uchun. Yashil iqtisodiyot tushunchasi barqaror rivojlanishning o'rnini bosmaydi, balki butun Osiyo va Tinch okeani mintaqasida iqtisodiyot, investitsiyalar, kapital va infratuzilma, bandlik va malakalarga hamda ijobiy ijtimoiy va ekologik natijalarga yangi e'tiborni yaratadi.

Barqaror rivojlanish uchun yashil iqtisodiyot, barqaror iste'mol va ishlab chiqarish va resurslar samaradorligining o'rne: barqaror iste'mol va ishlab chiqarish jarayonlar va mahsulotlarning butun hayotiy sikli davomida resurslarni iste'mol qilish, chiqindilarni hosil qilish va emissiyalarni kamaytirish uchun ishlab chiqarish jarayonlari va iste'mol amaliyotlarini takomillashtirishga qaratilgan. Resurs samaradorligi esa jamiyatga qiymat yetkazib berish uchun resurslardan foydalanish usullarini nazarda tutadi va mahsulot yoki xizmat birligi uchun zarur bo'lgan resurslar miqdorini, ishlab chiqariladigan chiqindilar va chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan. Yashil iqtisodiyot investitsiyalar, bandlik va malakalarga asosiy e'tibor qaratgan holda barqaror iqtisodiy o'sish uchun makroiqtisodiy yondashuvni ta'minlaydi.

Agar yangi iqtisodiy siyosat olib borilmasa, OECDning 2050-yilgi prognozlariga ko'ra dunyo energiya talabi 80% ga ortadi. Mamlakatlar miqyosida tahlil qilinadigan bo'lsa, Janubiy Afrika 15%, OECD yevropa mamlakatlarida talab 28% , Yaponiya 2,5%, Meksikaning energiya talabi 112% ortishi kutilmoqda. Issiqxona gazlari emissiyasi 50%ga ortadi va havo ifloslanishini yomonlashtiradi. Shaharlarning ifloslanishi 2050-yilga kelib eng katta muammoga aylanadi. Bunda ichimlik suvlarining ifloslanishi va sanitariyaning yomonlashuvi yetakchilik qiladi. Nihoyatda og'ir havo ifloslanishi sababli yuzaga keladigan bevaqt o'limlar soni yiliga 3.6 millionga yetadi va bu bo'yicha Xitoy va Hindistonning ulushi sezilarli darajada ko'p bo'ladi. Yer yuzi 10%gacha qisqarib ketadi, ayniqsa, bu Osiyo, Yevropa va Janubiy Afrika davlatlarida ko'proq kuzatilishi kutilmoqda. Tabiiy o'rmonlar maydoni 13%gacha qisqarishi prognoz qilingan . Ushbu global xavflarni oldini olishda eng asosiy e'tibor iqtisodiyotni ekologizatsiyalashtirishga qaratilishi lozim. Bunda "yashil iqtisodiyot"ga o'tish, ekoinnovatsiyalar hamda ekologik investitsiyalarni

joriy etish kabi bir qancha chora-tadbirlar mavjud. Innovatsiyalar ekologik samaradorlik va iqtisodiy o`lish uchun asosiy omil hisoblanadi. Eko-innovatsiya - bu atrof-muhitga ta`sirni kamaytirishga olib keladigan har qanday innovatsiya; bu yangi mahsulotlar ishlab chiqarish, tabiiy zahiralarni tejaydigan va minimal zaharli moddalarni chiqaradigan tizimlar va jarayonlarni yaratishdir.

Ekoinnovatsiyalar - bu faqatgina tabiiy resurslarni va umuman atrof-muhitni saqlab qolish vositasi emas, balki resurslardan oqilona, zamonaviy, ishonchli foydalanish bilan bir vaqtda mamlakatning iqtisodiy farovonligini va umuman raqobatbardoshlik darajasini oshirishga yordam beruvchi juda samarali vosita. Davlat iqtisodiyotida yashil sektor ulushini ko`paytirish uchun tezlashtirilgan amortizatsiya, mulk solig`i yoki daromad solig`ini kamaytirish kabi soliq imtiyozlarini qo`llashi mumkin, ayniqsa, kichik va o`rta korxonalarni ekologizatsiyalashni amalga oshirish uchun davlat moliya muassasalari tomonidan imtiyozli kreditlar va yashil texnologiyalarga investitsiyalar kiritishi mumkin. Ammo davlat ekologik muvofiqlikni ta`minlash uchun biznes subsidiyalarini taqdim etishi to`g`ri hisoblanmaydi. Uning o`rniga, davlat organlari korxonalarning moliyaviy holatini rag`batlantirishda ekologik omillarga e`tibor qaratilish mezonini o`zida aks ettiruvchi xususiy banklar va sug`urta kompaniyalarini kengaytirishi kerak. Ya`ni, banklar kreditni tasdiqlashdan oldin ekologik ko`rsatkichlar ro`yxatini talab qilishi mumkin, sug`urta kompaniyalari esa ekologik xavflar va ularni kamaytirish choralari bo`yicha identifikatsiya deklaratsiyasini tuzishlari mumkin.

Yashil iqtisodiyot past uglerodli, resurslardan tejamkor va ijtimoiy inklyuziv sifatida tavsiflanadi. Yashil iqtisodiyotda bandlik va daromadning o'sishi uglerod chiqindilari va ifloslanishini kamaytirish, energiya va resurslar samaradorligini oshirish, biologik xilma-xillik va ekotizim xizmatlarining yo`qolishining oldini olish imkonini beruvchi iqtisodiy faoliyat, infratuzilma va aktivlarga davlat va xususiy investitsiyalar orqali ta'minlanadi. Yashil iqtisodiyot jadal suratlar bilan rivojlanib bormoqda ekan uning asosiy tamoyillari nimadan iborat ekanligini bilib olishimiz zarurdir. Yashil iqtisodiyotning beshta ta'moyili mavjuddir.

Adabiyotlar:

1. Порфирьев Б.П., "Зеленая" экономика: реалии, перспективы и пределы роста. - М. Карнеги, 2013.
2. . www.unep.org - Birlashgan Millatlar Atrof-muhit dasturining rasmiy sayti
3. "O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi, Jahon banki, Markaziy Osiyo Mintaqaviy ekologik markazi, 2022-yil. O'zbekistonda "Yashil" O'sish va Iqlim O'zgarishi bo'yicha Siyosiy Muloqotlar Turkumi: Ishlar To'plami. Jahon banki: Washington D.C.

MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA AMALIY VA ILMIY METODOLOGIK TAMOYILLAR

Dostonova Nodiraxon Muxtorjon qizi

Farg'ona Davlat texnika universiteti 2-son akademik litseyi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15587857>

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematikani o'rganishning ilmiy-amaliy tamoyillari, uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati va metodik asoslari yoritilgan. Matematikani o'rganishda ilmiy yondashuvlar, amaliy mashqlar va o'qitishning innovatsion metodlari haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, matematikani o'rganishda o'quvchilarga mustaqil fikrlash va analitik yondashuvlarni rivojlantirishning muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: matematika, ilmiy tamoyillar, o'rganish, metodika, amaliy yondashuv, analitik fikrlash, sintez, metodologiya, o'qitish usullari, ta'lim tizimi.

Annotation: This article discusses the scientific and practical principles of learning mathematics and their importance in the teaching process. It provides insights into scientific approaches, practical exercises, and innovative teaching methods for effectively learning mathematics. Furthermore, the article emphasizes the importance of developing independent thinking and analytical approaches in students while studying mathematics.

Keywords: mathematics, scientific principles, learning, methodology, practical approach, analytical thinking, synthesis, methodology, teaching methods, education system.

Аннотация: В данной статье рассматриваются научно-практические принципы изучения математики и их значимость в учебном процессе. Описание научных подходов, практических упражнений и инновационных методов преподавания математики для эффективного освоения предмета. Также подчеркивается важность развития у студентов независимого мышления и аналитического подхода при изучении математики.

Ключевые слова: математика, научные принципы, обучение, методология, практический подход, аналитическое мышление, синтез, методика, методы преподавания, образовательная система.

Matematika fani ta'lim tizimining asosiy fanlaridan biri bo'lib, uning o'rganilishi nafaqat o'quvchilarning mantiqiy va analitik fikrlashini rivojlantiradi, balki hayotda yuzaga keladigan turli muammolarni hal qilishda zarur bo'ladigan ko'nikmalarni ham shakllantiradi. Matematikani o'rganishning ilmiy-amaliy tamoyillari ta'lim jarayonida o'quvchilarning muvaffaqiyatli bilim olishlarini ta'minlash uchun muhim asosdir. Ushbu maqolada matematika fanini o'rganishning ilmiy-amaliy tamoyillari va ularni ta'lim jarayonida samarali qo'llashning metodik yondashuvlari keltirilgan.

1. Ilmiy-amaliy tamoyillarning mohiyati

Matematika fani o'qitishda ilmiy-amaliy tamoyillar, ayniqsa o'quvchilarga mantiqiy, analitik fikrlashni rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi. Ilmiy tamoyillar fanning metodik asoslarini tashkil etadi va ularning yordamida o'quvchilarni matematikaviy masalalarni tahlil qilish va hal etish bo'yicha amaliy ko'nikmalarni shakllantirish mumkin. Bu tamoyillar o'qituvchilarga matematikani o'rgatishda to'g'ri yondashuvlarni tanlash va qo'llashda yordam beradi.

2. Matematikani o'rganishda metodik yondashuvlar

Matematika fanini o'qitishda metodik yondashuvlar juda muhim o'rin tutadi. Matematikani o'rganishning ilmiy-amaliy tamoyillari amaliy mashqlar, misollar yechish, o'quvchilarga turli matematik modellarni yaratish orqali samarali amalga oshiriladi. Metodik yondashuvlar o'quvchilarga ilmiy bilimlarni mustahkamlash, ularni praktika bilan bog'lash va nazariy tushunchalarni amaliyotga qo'llash imkoniyatlarini beradi. Shu bilan birga, o'qitish jarayonida o'quvchilarning izlanish va sintez qobiliyatlarini rivojlantirish zarur.

3. Amaliy mashqlar va metodlarni qo'llash

Matematika fani o'qitishda amaliy mashqlarni bajarish va o'quvchilarga turli misollarni yechish juda muhimdir. Amaliy mashqlar yordamida o'quvchilar bilimlarini mustahkamlash bilan birga, turli matematik muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradilar. O'quvchilar amaliy mashqlarni bajarish orqali matematik tushunchalarni o'zlashtiradilar va real hayotdagi vaziyatlarga tatbiq etishga o'rgatadilar.

4. Ilmiy va amaliy sintez

Matematika o'qitish jarayonida ilmiy va amaliy sintez o'quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirish imkonini beradi. Ilmiy sintez orqali o'quvchilar matematik masalalarni tahlil qilish, ularni turli metodlar yordamida yechish va natijalarga erishish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Amaliy sintez esa o'quvchilarga matematik bilimlarni amaliyotda qo'llash, yirik va kichik misollarni yechish orqali mustahkamlash imkonini beradi. Matematika fanini o'rganishning ilmiy-amaliy tamoyillari o'quvchilarning bilimni chuqurlashtirish va mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Ilmiy tamoyillar o'quvchilarga matematikaviy masalalarni yechishda to'g'ri yondashuvlarni tanlashga yordam beradi, metodik yondashuvlar esa o'quvchilarni amaliy mashqlar va misollar yordamida o'rgatishga imkon yaratadi. Matematikani o'rganish jarayonida sintez va amaliy mashqlarni qo'llash orqali o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham o'zlashtiradilar. Shu tarzda, ilmiy-amaliy tamoyillar matematika fani o'qitishning samarali asosini tashkil etadi.

So'nggi yillarda matematika ta'limida sun'iy intellekt (AI) va adaptiv o'quv platformalari (masalan, Khan Academy, Mathway, GeoGebra) keng joriy etilmoqda. Bu texnologiyalar yordamida har bir o'quvchiga individual yondashuvni ta'minlash, ularning bilim darajasiga qarab moslashuvchan mashqlar va tushuntirishlar berish imkoniyati tug'iladi. AI asosidagi o'quv tizimlari o'quvchilarning xatolarini avtomatik tahlil qiladi, zaif nuqtalarini aniqlaydi va takroriy mashg'ulotlar taklif etadi. Bundan tashqari, **matematika ta'limida ma'lumotlar tahlili (data analysis) va vizualizatsiya texnologiyalari** (Power BI, Tableau, Python kutubxonalari – Matplotlib, Seaborn) yordamida real hayotdagi masalalarni modellashtirish imkoniyati yaratilmoqda.

Sun'iy intellektga asoslangan platformalar o'quvchilarning o'rganish tezligi, xatolar soni, tahliliy fikrlash darajasi kabi ko'rsatkichlarini muntazam kuzatib boradi. Bu esa o'qituvchiga har bir o'quvchining individual rivojlanish yo'nalishini aniqlash va mos strategiyalarni qo'llash imkonini beradi. Shuningdek, **raqamli sinflar** va **virtual laboratoriyalar** orqali o'quvchilar murakkab matematik jarayonlarni vizual ko'rinishda o'rganib, mavzularni tezroq va samaraliroq tushunishga erishmoqdalar. Bu yondashuvlar o'quvchining faolligi va mustaqil ishlash qobiliyatini oshirib, ularni tadqiqotga yo'naltiradi.

Zamonaviy ta'limda **gamifikatsiya** – ya'ni o'yin elementlarini o'quv jarayoniga qo'shish orqali motivatsiyani oshirish usuli keng qo'llanmoqda. Masalan, o'quvchilarni raqamli platformalarda ball to'plash, bosqichma-bosqich darajalarni o'tish, masalalarni yechish orqali mukofotlash ularning raqobatbardoshligini oshiradi. Shu bilan birga, **masofaviy o'qitish** texnologiyalari yordamida matematikani o'zlashtirish imkoniyatlari kengayib, geografik yoki vaqt chegaralari chetga surilmoqda. Interaktiv testlar, videodarslar, avtomatik tahlil vositalari orqali o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi real vaqtda baholanmoqda. Bu o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki hayotiy muammolarni tahlil qilish va matematik asosda yechim topish ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ismanova O.T. "Sonli modellashirish usulida masalalar ishlash orqali talabalarni fizik jarayonni to'liq tahlil qilishlarini shakllantirish", NamDU Ilmiy axborotnomasi, 2022 yil, 4-son, 815-820 betlar.
2. Azlarov T., Monsurov X. "Matematik analiz", T.: O'qituvchi, 1986.
3. Muslimov N.A. "Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish", Monografiya, T.: fan, 2004.
4. Muslimov N.A. va boshqalar, "Kasbiy kompetentlikni shakllantirish texnologiyasi", Monografiya, T.: "Fan" va texnologiya nashriyoti, 2013.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1.	Rustamov Olimjon Murodovich BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA YASHIL ENERGETIKANING ROLI	5
2.	Маматкулова Д. Х. УЗБЕКИСТАН НА ПОРОГЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ПОСРЕДСТВОМ ЗЕЛЁНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.	10
3.	Kamoliddin Turayev Samadovich STRATEGIES AND PROSPECTS FOR IMPROVING THE ETHICAL GRADATION OF THE MEDIA	14
4.	Анорбоев Амириддин Улуғбек ўғли ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИГА ТАҲДИД СОЛУВЧИ КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИНГ ТАСИФИ	20
5.	Eshmurzayev Yusuf Meylikulovich, Ergasheva Zilola Saydulloyevna BOLALAR FOLKLORI VA UNING TALQINI, BADIY XUSUSIYATLARI	25
6.	MATSABIROVA DURDONA MAKSUDJON QIZI TILSHUNOSLIKNING NAZARIY VA AMALIY MASALALARI	32
7.	Eshmurzayev Yusuf Meylikulovich FOLKLORDA MAXSUS JANRLARNING BOLALAR TARBIYASIDAGI AMALIY O'RNI	36
8.	Эргашева Зилола Сайдуллаевна ФЕНОМЕН МЕРОНИМИЯ И ЕЕ РОЛЬ В ЯЗЫКОЗНАНИИ	41
9.	Narzullaev Iskandar Safarovich KIYIM-KECHAK TA'MINOTI XIZMATINING RIVOJLANISH TARIXI	46
10.	Xotamova Mehrangiz Ma'rufjonovna IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARGA HIKOYA JANRINI O'QITISHNING PASSIV VA FAOL MEDODIK USULLARI	51
11.	Ulugbek Mirmukhamedov YASHIL TEXNOLOGIYALARNING ASOSIY TAMOIYILLARI	58
12.	Dostonova Nodiraxon Muxtorjon qizi MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA AMALIY VA ILMIY METODOLOGIK TAMOIYILLAR	61

Note!!! The numbers in the articles included in the journal "Innovation Science and Research" indicate that the information is correct and that the authors are personally responsible for the content of the article.

International Scientific Journal
Innovation Science and Research
Volume 3 Issue 1

LLC “Innovation Science and Research”

License №:083239 23.05.2023

Address: Uzbekistan, Tashkent city, Almazar District, Beshkurgon-3 1/84

Sciencejournal.uz, https://t.me/sciencejournals_uz